

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
JURIDISKĀ FAKULTĀTE
CIVILTIESISKO ZINĀTŅU KATEDRA

BAKALAURA DARBS

SUBSTITŪCIJA MANTOJUMA TIESĪBĀS

Autore: **Alise Janševska**

Studenta apliecības Nr.: aj07026

Darba vadītāja: lektore Mg.iur. Kristīne Zīle

RĪGA 2017

Anotācija

Substitūcija mantojuma tiesībās ir veids, kā mantojuma atstājējs var paredzēt mantinieku loku gadījumā, ja testamentā vai mantojuma līgumā ieceltais mantinieks negrib vai kaut kādu iemeslu dēļ nevar mantojumu pieņemt. Gan tiesību zinātnieku vidū, gan arī tiesu praksē ir pausti atšķirīgi viedokļi, vai substitūcija ir spēkā, ja ieceltais mantinieks nomirst pirms mantojuma atklāšanās. Bakalaura darba mērķis ir pētīt un analizēt substitūcijas institūta būtību un tā veidus mantojuma tiesībās. Darba uzdevumi ir izpētīt substitūcijas institūta vēsturisko attīstību, kā arī noskaidrot un salīdzināt mantojuma tiesību pamatprincipus un substitūcijas institūta izpratni, tā piemērošanu un substitūcijas veidus citās valstīs – Lietuvā, Igaunijā, Vācijā, Francijā un Krievijā. Darba rezultātā tiek secināts, ka mantinieka nāve pirms mantojuma atklāšanās ir trešais substitūcijas veids, kas izriet no spējas mantojumu pieņemt un mantojuma atstājējam nav nepieciešams to īpaši norādīt pēdējās gribas rīkojumā, lai substitūtu ieceltu arī šādam gadījumam. Lietuvā, Igaunijā, Vācijā un Krievijā trešais substitūcijas veids ir tieši norādīts likumā. Tādēļ, lai novērstu substitūcijas institūta kļūdainu izpratni, tā nepareizu piemērošanu praksē un veicinātu vienotas prakses attīstību, tiek piedāvāta jauna Civillikuma 477. panta redakcija.

Atslēgvārdi: substitūcija, mantojuma tiesības, substitūcijas veidi, substitūts

Abstract

Substitution in inheritance law is a tool how an estate-leaver can establish an order of succession in case if an heir who is appointed in a will or inheritance contract might not want to or for some reason might not be able to accept the inheritance. There have been different opinions between scholars and also in court practice regarding the issue is substitution valid if the appointed heir passes away before the opening of a succession. The aim of the paper is to explore and analyse the institute of substitution and its forms in inheritance law. The following enabling objectives have been set: to explore the historical development of the institute of substitution, as well as to elucidate and compare the fundamental principles and comprehension of the substitution, the application of this institute and its forms in different countries – Lithuania, Estonia, Germany, France and Russia. The conclusions that the death of the appointed heir before the opening of a succession is the third form of substitution that arises from the ability to accept the inheritance and it is not necessary for the estate-leaver to particularly indicate it in the expressed intent in order for the substitution to be valid have been drawn. In Lithuania, Estonia, Germany and Russia the third form of substitution is directly stated in law. Thus, in order to prevent the incorrect comprehension and the application of the institute of substitution a new wording of Article 477 of the Civil Law of Latvia has been proposed.

Key words: substitution, inheritance law, forms of the substitution, substitute

Satura rādītājs

Ievads.....	5
1. SUBSTITŪCIJAS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA.....	8
1.1. Romiešu tiesības	8
1.2. Baltijas Vietējo likumu kopojums	11
1.3. Civillikums	13
2. SUBSTITŪCIJAS VEIDI	17
2.1. Griba mantojumu pieņemt	17
2.2. Spēja mantojumu pieņemt	21
3. SUBSTITŪCIJA CITĀS VALSTĪS	31
3.1. Lietuva	31
3.2. Igaunija	34
3.3. Vācija.....	36
3.4. Francija	38
3.5. Krievija	41
KOPSAVILKUMS.....	44
Izmantoto avotu saraksts	45

Ievads

Mantojuma tiesībās centrālā ideja jeb vadlīnija ir mantojuma atstājēja griba. Mantojuma atstājējs savu gribu var paust mantojuma līgumā vai testamentā, kur viens no galvenajiem elementiem ir mantinieka iecelšana. Tomēr nereti dzīvē gadās situācijas, kad ieceltais mantinieks kaut kādu apstākļu dēļ negrib vai nevar mantojumu pieņemt. Tādēļ, lai secīgi paredzētu mantinieku loku arī šādam gadījumam, mantojuma atstājējam ir iespējams iecelt mantinieka atvietotāju jeb substitūtu. Šādu mantinieka aizstājēja tiesību institūtu dēvē par substitūciju.¹

Lai gan substitūcija mantojuma tiesībās Latvijā ir pētīta arī iepriekš, tomēr attiecīgo autoru darbi ir vairāk ne kā 20 gadus veci, un tie nesniedz vienotu skaidrojumu par substitūcijas institūtu un ar to saistītajiem jautājumiem.² Arī tiesību zinātnieces Dr.iur. L. Damane un Mg.iur. K. Zīle ir atzinušas, ka “mantojuma tiesību regulējuma problēmjautājumi skar gandrīz visus mantojuma tiesību institūtus”, tai skaitā arī substitūciju.³ Īpaši aktuāls problēmjautājums gan tiesību zinātnieku vidū, gan arī tiesu praksē ir par substitūcijas veidiem. Dr.iur. R. Krauze ir norādījis, ka “[p]irmais gadījums (mantinieks negrib mantojumu pieņemt) domstarpības nerada [...]. Attiecībā uz otro gadījumu izteikti dažādi viedokļi par to, vai substitūcija ir spēkā, ja mantinieks ir nomiris agrāk, t.i., pirms mantojuma atstājēja”⁴. Minētās problēmas aktualitāte atspoguļojas ne tikai vairākos tiesu nolēmumos, kas ir analizēti šajā bakalaura darbā, bet arī šā gada Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas vēlmē noskaidrot Civillikuma Mantojuma tiesību daļas tiesiskā regulējuma problēmgadījumus un to modernizācijas nepieciešamību.⁵

Bakalaura darba mērķis ir pētīt un analizēt substitūcijas institūtu un tā veidus mantojuma tiesībās. Bakalaura darba uzdevumi ir izpētīt substitūcijas institūta vēsturisko attīstību romiešu tiesībās, Baltijas Vietējo likumu kopojumā un Civillikumā, kā arī noskaidrot un salīdzināt mantojuma tiesību pamatprincipus un substitūcijas institūta izpratni, tā piemērošanu un substitūcijas veidus citās valstīs – Lietuvā, Igaunijā, Vācijā, Francijā un

¹ Krauze R. Mantojuma tiesības. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1997, 85.lpp.

² Piemēram, Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1994; Gencs Z. Mantojumu kārtošana. Rīga: Mans Īpašums, 1996; Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.-840.p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997; Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.

³ Damane L., Zīle K. Mantojuma tiesību problēmjautājumu aktualizācija. Jurista Vārds, 2009. 13. janvāris, Nr. 2 (545), 7.lpp.

⁴ Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1994, 83.lpp.

⁵ Sk. Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas izsludinātā iepirkuma “Pētījuma “Civillikuma Mantojuma tiesību daļas tiesiskā regulējuma problēmjautājumi un to modernizācijas nepieciešamība” veikšana” instrukcija. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/publiskie-iepirkumi/petijuma-civillikuma-mantojuma-tiesibu-dalas-tiesiska-regulejuma-problemjautajumi-un-to-modernizacij> [aplūkots 2017. gada 7. maijā].

Krievijā. Bakalaura darba uzdevumos ietilpst ne tikai attiecīgo normatīvo tiesību aktu salīdzināšana, bet arī juridiskās literatūras, prakses un atsevišķu tiesu nolēmumu izpēte un analīze.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi un realizētu darba uzdevumus, bakalaura darbā ir izmantotas šādas zinātniski pētnieciskās metodes: analītiskā metode, deduktīvā metode, induktīvā metode, salīdzinošā metode un vēsturiskā metode. Analītiskā metode ir pielietota, pētot gan normatīvos tiesību aktus, gan tiesu tiesu praksi, gan arī citus tiesību avotus par substitūcijas institūtu mantojuma tiesībās. Deduktīvā un induktīvā metode ir izmantota, lai taisītu secinājumus. Deduktīvā metode sniedz iespēju no teorētiskām atziņām, vispārinājumiem izdarīt analītisku slēdzienu par individuāliem substitūcijas aspektiem. Savukārt ar induktīvās metodes palīdzību no atsevišķu gadījumu analīzes praksē tiek atvasināti kopēji principi un vispārināti secinājumi. Izmantojot salīdzinošo metodi, tiek analizēti dažādu valstu normatīvie tiesību akti un prakse kontekstā ar mantojuma tiesībām un substitūcijas institūtu, sniedzot priekšlikumu iespējamam substitūcijas veidu uzskaitījumam Latvijas normatīvajā regulējumā. Turklāt salīdzinošā metode tiek izmantota arī tāpēc, lai analizētu tiesu praksi un vērtētu dažādu autoru viedokļus par substitūciju mantojuma tiesībās. Vēsturiskā metode palīdz izprast substitūcijas institūta būtību un tā attīstību dažādos laika posmos.

Bakalaura darbā tiek aplūkoti jautājumi ne tikai par substitūcijas institūta būtību un tā veidiem, bet arī citi ar substitūciju saistīti problēmjautājumi mantojuma tiesībās – mantojuma atstājēja iespēja iecelt substitūtu ne tikai testamentārajam, bet arī līgumiskajam mantiniekam, legatāram un pēcmantiniekam, kā arī noteikt dažādas substitūtu iecēluma kombinācijas un paredzēt vairākas substitūcijas pakāpes. Darba pētījuma robežas aptver uzskaitīto jautājumu padziļinātāku izpēti mantojuma tiesībās Latvijā.

Bakalaura darbs strukturāli sastāv no ievada, trim galvenajām pētījuma nodaļām, kopsavilkuma un izmantoto avotu saraksta. Darba pirmā nodaļa, kas ir iedalīta trijās apakšnodaļās, ir veltīta substitūcijas vēsturiskajai attīstībai, vispārīgi aplūkojot substitūcijas institūta pirmsākumus un substitūcijas veidus romiešu tiesībās, substitūcijas attīstību Baltijas Vietējo likumu kopojumā, kā arī Civillikumā. Darba otrajā nodaļā, kurā ir divas apakšnodaļas, tiek pētīti un analizēti substitūcijas veidi – mantinieka griba mantojumu pieņemt un mantinieka spēja mantojumu pieņemt, kā arī ar tiem saistītie citi substitūcijas problēmjautājumi gan no teorētiskā, gan tiesu prakses aspekta. Savukārt darba trešā nodaļa ir veidota kā ieskats substitūcijai citās valstīs – Lietuvā, Igaunijā, Vācijā, Francijā un Krievijā. Šajā nodaļā katrai no uzskaitītajām piecām valstīm ir veltīta sava apakšnodaļa, kurā tiek

aplūkots attiecīgās valsts normatīvais regulējums, īpašu uzmanību pievēršot substitūcijas institūtam un vispārīgi aprakstot mantojuma tiesību pamatprincipus, kā arī akcentējot būtiskākās un, autores ieskatā, interesantākās atšķirības tajos.

Lai sniegtu plašāku teorētisko pamatojumu uzskaitīto jautājumu pētniecībai, darbā ir izmantoti ne tikai latviešu tiesību zinātnieku, piemēram, bijušā Augstākās tiesas Civillietu departamenta priekšsēdētāja Z. Genca,⁶ Dr.iur. R. Krauzes,⁷ profesoru V. Kalniņa,⁸ V. Sinaiska⁹ un V. Bukovska¹⁰ raksti, bet arī ārzemju autoru, piemēram, profesora T. Rūfnera (*T. Ruffner*)¹¹, tiesību zinātnieces A. Višņjakovas (*A.B. Вишнякова*)¹², profesora H. Broksa (*H. Brox*)¹³ un profesores A. Sanderes (*A. Sanders*)¹⁴ pētījumi.

⁶ Genca Z. Mantojumu kārtošana. Rīga: Mans Īpašums, 1996.; Genca Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.; Genca Z. Tiesu prakses aktuālās problēmas mantojuma lietās. Juristu Žurnāls, 1995, Nr. 3.

⁷ Krauze R., Genca Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.-840.p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997; Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: KIF "Biznesa komplekss", 1994; Krauze R. Mantojuma tiesības. Rīga: KIF "Biznesa komplekss", 1997.

⁸ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010.

⁹ Sinaiskis V. Mantojuma tiesības. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1940, Nr. 1; Sinaiskis V. Sukcesija un mantojuma līgums. Jurists, 1939. 1. janvāris, Nr. 1/2 (95/96).

¹⁰ Bukovskis V. Civīlprocesa mācības grāmata. Rīga: SIA Limited Company, 2015; Bukovskis V. Latvijas mantojumu tiesību projekts. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1929, Nr. 11/12; Bukovskis V. Latvijas mantojumu tiesību projekts. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1931, Nr. 1/2; Bukovskis V. Testāmenta spēku apstrīdošu prasības sūdzību juridiskā konstrukcija. Rīga: "Latvju Kultūras" spiestuve, 1930.

¹¹ Ruffner T. Testamentary formalities in Roman law. Grām.: Comparative succession law. Testamentary Formalities. Oxford: Oxford University Press, 2011.

¹² Вишнякова А.В. Семейное и наследственное право. Москва: Волтерс Клувер, 2010.

¹³ Brox H. Erbrecht. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2004.

¹⁴ Sanders A. Company Law and the Law of Succession in Germany. Grām.: Company Law and the Law of Succession. Cham: Springer, 2015.

1. SUBSTITŪCIJAS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA

Substitūcija mantojuma tiesībās, kā atsevišķs mantojuma tiesību institūts ir veidojies un attīstījies dažādos laika posmos. Tiesību zinātnē ir pausts viedoklis, ka “[m]antojuma tiesības ir svarīgas jebkurā sabiedrībā, taču, pieaugot materiālajai labklājībai, pieaug arī mantojuma tiesību nozīme”¹⁵. Šajā bakalaura darba nodaļā tiek vispārīgi aplūkoti substitūcijas institūta pirmsākumi romiešu tiesībās, šī institūta attīstība Baltijas Vietējo likumu kopojumā, kā arī regulējums Civillikumā.

1.1. Romiešu tiesības

Romiešu tiesības ir būtiski ietekmējušas arī Latvijas mantojuma tiesības. Profesors V. Kalniņš, akcentējot romiešu tiesību nenovērtējamo devumu, ir norādījis, ka “[g]adu simteņos izveidojās romiešu mantošanas institūts kā juridiskās meistarības paraugs bagātnieku pēcnāves mantisko interešu sardzē”¹⁶. Tāpēc ir būtiski sniegt nelielu ieskatu romiešu tiesību vēsturē, īpašu uzmanību pievēršot mantojuma tiesību pamatnostādnēm attiecībā uz substitūcijas institūtu.

Senajā Romā bija divi mantošanas pamati – testaments vai likums, un tie nevarēja pastāvēt kopīgi. Tātad nebija iespējams vienlaikus mantot gan pēc testamenta, gan pēc likuma. Romiešu tiesībās līgumisko mantošanu nav pazinuši, jo vienošanās par nākamo mantojumu bijusi aizliegta.¹⁷ Lai gan likumiskā mantošana tiek uzskatīta kā vissenākais mantošanas pamats, tomēr, attīstoties privātīpašumam, kā galvenais mantošanas pamats kļuvis testaments – pēdējās gribas izteikums, kurā mantojuma atstājējs tieši ieceļ vienu vai vairākus mantiniekus.¹⁸ Tieši mantinieka iecelšana jeb “iecelums” bijis svarīgākais testamenta satura elements, bez kura testaments nav bijis spēkā.¹⁹ Literatūrā tiek norādīts, ka testaments zaudējis spēku, ja ieceltais mantinieks nav varējis vai nav gribējis sev novēlēto mantojumu pieņemt.²⁰

Tādēļ romiešu tiesībās, taisot testamentu un ieceļot mantinieku, mantojuma atstājējam tika paredzēta iespēja nodrošināties pret gadījumiem, kad ieceltais mantinieks atkristu. Proti,

¹⁵ Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2007, 38.lpp.

¹⁶ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 173.lpp.

¹⁷ Gencs Z. Mantojumu kārtošana. Rīga: Mans Īpašums, 1996, 52.lpp.

¹⁸ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 176.lpp.

¹⁹ Sandars T. C. The Institutes of Justinian with English introduction, translation and notes. Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange Ltd, 2007, p.242.

²⁰ Rūfner T. Testamentary formalities in Roman law. Grām.: Comparative Succession Law. Testamentary Formalities. Oxford: Oxford University Press, 2011, p.9.

mantojuma atstājējs līdzās mantnieka iecēlumam drīkstēja iecelt papildus vēl kādu citu personu jeb veikt rezerves mantnieka iecēlumu testamentā, ko sauc par substitūciju (*substitutio*).²¹ Tāpat substitūcijas institūts bija katra testatora brīva izvēle, tā nebija obligāta prasība testamenta spēkā esamībai. Kā skaidrojis tiesību zinātnieks Z. Gencs, “[s]ubstitūcija būtībā arī ir mantnieka iecēlums, bet tikai rezerves gadījumam”²². Būtiski norādīt, ka substitūts savas testamentā piešķirtās “rezerves” mantojuma tiesības var realizēt tikai tad, ja testamentā ieceltais mantnieks mantojumu nepieņem. Tādēļ var secināt, ka substitūta liktenis ir atkarīgs no tiešā mantnieka gribas vai spējas. Autore plašāku izklāstu attiecīgajā jautājumā sniedz šī darba otrajā nodaļā.

Romiešu tiesībās pastāvējuši trīs substitūcijas veidi – parastā substitūcija (*substitutio vulgaris*), pupilārsubstitūcija (*substitutio pupillaris*) un substitūcija garīgi slimajiem (*substitutio quasi pupillaris*). Lai gan literatūrā tiek norādīts arī uz ceturto substitūcijas veidu, t.i., fideikomisāro substitūciju (*substitutio fideicommissaria*)²³, tomēr šī darba autore to neuzskata par atsevišķu substitūcijas veidu. Autore ieskatā, tas ir tikai substitūta iecēlums atsevišķam blakus novēlējumam – fideikomisam. Fideikomiss bija neformāls lūgums mantniekam pēc mantojuma atstājēja nāves nodot konkrētu lietu attiecīgajai personai. Tāpat tas bija līdzīgs legāta institūtam, jo abu šo blakus novēlējumu būtība bija singulārsukcesija jeb atsevišķu novēlēto priekšmetu pāreja. Imperators Justiniāns legātu un fideikomisu institūtus saliedējis, un turpmāk tie romiešu tiesībās nav tikuši atsevišķi izdalīti.²⁴ Tāpēc ir iespējams apgalvot, ka substitūtu varēja iecelt ne tikai mantniekam, bet arī legatāram. Interpretējot romiešu tiesības, literatūrā ir pausts viedoklis, ka fideikomisa būtība tomēr esot līdzīgāka pēcmantnieka institūtam, norādot, ka “ja mantojuma fideikomisu daudzi rakstnieki aplūko kā legāta veidu vai paveidu, tad tas nozīmējot vienīgi to, ka viņi liekot lielāku svaru uz fideikomisa vēsturisko izcelšanos, nekā uz šī institūta būtību kā tādu”²⁵.

Parastā substitūcija ir bijusi visbiežāk pielietotais substitūcijas veids romiešu tiesībās.²⁶ Juridiskajā literatūrā tiek norādīts, ka parastā substitūcija izteikta šādi: “Ticijs lai ir man par mantnieku; ja Ticijs nebūs par mantnieku, Sejs lai ir par mantnieku.”²⁷ Tiesību zinātnieku vidū parastā substitūcija ir skaidrota kā “nosacīta mantnieka iecēlums, kas ir atkarīgs no tā, ka tiešais mantnieks nekļūs par tādu. Līdz tam laikam, kad šis apstāklis nav iestājies, nosacīti

²¹ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 180.lpp.

²² Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 188.lpp.

²³ Turpat, 189.lpp.

²⁴ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 195.lpp.

²⁵ Beimūts G. Pēcmantnieka institūts jaunajā CL. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1938, Nr. 3, 644.lpp.

²⁶ Mears T. L. Analysis of M. Ortolan's Institutes of Justinian including the history and generalization of Roman Law. London: Stevens and Sons, 1876, p.188.

²⁷ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 180.lpp.

ieceltais mantinieks netiek aicināts mantot²⁸. Līdz ar to ir secināma būtiskākā atšķirība substitūta iecēlumam no pēcmantnieka iecēluma pēdējās gribas rīkojumā. Proti, substitūta iespēja mantot ir nenoteikta, jo substitūcija neiestāsies, ja tiešais mantinieks mantojumu pieņems. Tātad substitūtam nav garantēta iespēja saņemt mantojumu. Turpretim pēcmantnieks mantojumu noteikti saņems (ja piedzīvos mantojuma izdošanas noteikto brīdi), jo viņš nav atkarīgs no pirmmantnieka gribas, bet gan no mantojuma atstājēja pēdējās gribas rīkojumā paustajiem nosacījumiem.

Ja tēvs sev par mantinieku iecēla mazgadīgo, kas atradās tēva varā, tad vienlaikus, pieļaujot situāciju, kad bērns var pārdzīvot tēvu, bet mirt nerasniedzis pieaugušā vecumu (14 gadus), tēvs testamentā varēja iecelt substitūtu. Šāds substitūcijas veids tiek dēvēts par pupilārsubstitūciju, kas automātiski atkrita brīdī, kad bērns sasniedza 14 gadu vecumu. Autore pievienojas profesora V. Kalniņa paustajai atziņai, ka šajā substitūcijas veidā parādās juridiska īpatnība, jo, lai gan “tēvs iecēla mantinieku (substitūtu) nevis sev, bet savam mazgadīgajam bērnam, tomēr šī substitūcija tika uzskatīta kā tēva testamentā saturs²⁹. Autores ieskatā, šādas juridiskās konstrukcijas pieļaujamība slēpjas apstākļi, ka, lai gan testamentu varēja taisīt tikai par sev piederošu mantu, un neviens nebija tiesīgs taisīt citas personas testamentu,³⁰ tomēr attiecīgajā gadījumā testaments tika taisīts ar nolūku nepieļaut situāciju, kad pārdzīvojušais, bet vēl pieaugušā vecumu nerasniedzis bērns mirtu, nespēdams sastādīt pats savu testamentu saskaņā ar romiešu tiesībām. Tādēļ pupilārsubstitūcija ir uzskatāma par šī vecāka testamentā saturu.

Justiniāna Institūcijās jeb galvenajā romiešu juristu mācību grāmatā³¹ šim substitūcijas veidam ir minēts šāds piemērs: “Mans dēls Ticijs lai ir man par mantinieku: ja mans dēls nebūs man par mantinieku vai par mantinieku būs un nomirs, pirms būs nonācis savā aizbildnībā (tas ir, kļūs pieaudzis), tad Sejs lai ir par mantinieku.”³² No šī piemēra izriet divi substitūcijas veidi: gan parastā substitūcija, kas lasāma vārdos – “nebūs man par mantinieku”, gan arī pupilārsubstitūcija, kas savukārt attiecās uz gadījumiem, ja mantojuma atstājēja bērns kļūs par mantinieku, bet nomirs, pirms būs sasniedzis 14 gadu vecumu. Tātad romiešu tiesībās abi šie substitūcijas veidi varēja tikt apvienoti un pastāvēt līdzās mantojuma atstājēja pēdējās gribas rīkojumā. Tādejādi mantojuma atstājējs nodrošinājās pret gadījumiem, kad

²⁸ Genes Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 189.lpp.

²⁹ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 180.lpp.

³⁰ Rūfner T. Testamentary formalities in Roman law. Grām.: Comparative Succession Law. Testamentary Formalities. Oxford: Oxford University Press, 2011, p.8.

³¹ Hausmaninger H. The Austrian Legal System. The Hague: Kluwer Law International, 1998, p.198.

³² Iustiniani Institutiones. Liber secundus, TIT 16. Pieejams:

<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/just2.gr.htm> [aplūkots 2017. gada 7. martā]. Kā arī Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 180.lpp.

mantniekam, sasniedzot 14 gadu vecumu, pupilārsubstitūcija atkrīt, bet tomēr, ja šis mantnieks nekļūtu par mantnieku, tad uz parastās substitūcijas pamata mantojums tāpat piekristu ieceltajam substitūtam.

Trešais substitūcijas veids ir substitūcija garīgi slimajiem, kad “augšupējais radnieks var iecelt mantnieku savam garīgi slimajam lejupejam radniekam tam gadījumam, ja viņš mirtu neizvesējies no šīs slimības”³³. Lai gan šī substitūcija no latīniskā termina ir gramatiski tulkojama kā kvazi-pupilārsubstitūcija, tā tomēr atšķiras no pupilārsubstitūcijas ar diviem būtiskiem priekšnoteikumiem. Pirmkārt, tā bija nosakāma jau pieaugušam (14 gadus sasniegušam), bet garīgi slimam mantniekam. Otrkārt, mantniekam līdz pat savam nāves brīdim bija jābūt garīgi slimam. Substitūcija garīgi slimajam bija pieļaujama, ja mantas novēlējums bijis vismaz neatņemamās daļas apmērā, un tā “zaudēja spēku, ja garīgi slimais izvesējas un ja viņam paliek likumiski mantnieki”³⁴.

Turklāt šis substitūcijas veids netika balstīts tikai uz tēva varu.³⁵ Proti, jebkurš augšupējais radnieks varēja iecelt substitūtu jebkuram garīgi slimajam lejupejam mantniekam. Par substitūtiem varēja iecelt garīgi slimā mantnieka lejupejos vai, ja tādu nebija, tad kādu no garīgi slimā mantnieka brāļiem. Tikai tad, ja šādam mantniekam nebija ne lejupejo, ne brāļu, mantojuma atstājējs bija neierobežots substitūta izvēlē.³⁶ Tātad var secināt, ka atšķirībā gan no parastās substitūcijas, gan no pupilārsubstitūcijas mantojuma atstājējs par substitūtu garīgi slimajam mantniekam sākotnēji nevarēja iecelt jebkuru personu, bet gan tikai noteiktas personas.

1.2. Baltijas Vietējo likumu kopojums

Baltijas Vietējo likumu kopojuma trešajā daļā jeb Vietējo civillikumu kopojumā (turpmāk - VCL) ir apkopotas ne tikai romiešu juristu, bet arī viņu vēlāko pētnieku radošās domas.³⁷ Tiesību zinātnieku vidū VCL tiek atzīts kā “nozīmīgākais spēkā esošā 1937. gada 28. janvāra Latvijas Civillikuma avots”, kas “tika izstrādāts vācu vēsturiskās tiesību skolas pandektu doktrīnas garā, ievērojot romiešu-ģermāņu tiesību tradīciju, saglabājot likuma tekstā

³³ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 181.lpp.

³⁴ Turpat.

³⁵ Mears T. L. Analysis of M. Ortolan's Institutes of Justinian including the history and generalization of Roman Law. London: Stevens and Sons, 1876, p.190.

³⁶ Sandars T. C. The Institutes of Justinian with English introduction, translation and notes. Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange Ltd, 2007, p.202.

³⁷ Kalniņš E. Vietējo civillikumu kopojuma “romiešu tiesību daļas” izstrādāšanas metode. Jurista Vārds, 2014. 11. novembris, Nr. 44/45 (846/847), 25.lpp.

atsevišķas vietējās baltiešu paražas”³⁸. Tāpēc ir vērts aplūkot šo nozīmīgo tiesību avotu un izpētīt substitūcijas institūta attīstību tajā.

VCL trešā grāmata bija veltīta mantojuma tiesībām³⁹, un tajā bija gandrīz trīs reižu vairāk pantu, salīdzinot ar šobrīd spēkā esošā Civillikuma mantojuma tiesību daļu.⁴⁰ Kā norādījusi profesore S. Osipova, VCL tika iekļautas ne tikai vietējo zemnieku tiesības, bet ir atrodamī arī citi avoti, kā “svētie raksti, romiešu tiesības (izteiktā pārākumā pār citiem avotiem), kanoniskas tiesības, vācu tiesības [...], zviedru zemes un pilsētu tiesības, 1857. gada Krievijas impērijas likumu kopojums, vietējās bruņinieku tiesības”⁴¹. Šī darba autore ir izpētījusi, ka atšķirībā no romiešu tiesībām, VCL jau parādījās trīs mantošanas pamati – likums vai mantojuma atstājēja likumīgi izteikta griba, kuru mantojuma atstājējs varēja izteikt vienpusēji testamentā vai līgumā par mantinieku iecelšanu.⁴² Tā kā romiešu tiesībās mantojuma līgums netika atzīts, VCL mantojuma līgums (*Erbeinsetzungsvertrag*) ticis pārņemts no ģermāņu tiesībām.⁴³ Šis ir tikai viens no piemēriem, kas norāda uz vairāku tiesību avotu apvienošanu VCL.

Saskaņā ar VCL Vidzemē visi trīs mantošanas pamati varēja pastāvēt kopīgi. Savukārt attiecībā uz mantošanas pamatu regulējumu Kurzemē, VCL ir saskatāma balansēšana starp romiešu un ģermāņu tiesību principiem. VCL 1701. pants noteica, ka Kurzemē līgumiskā mantošana var pastāvēt kopīgi ar testamentāro, kā arī ar likumisko, tomēr abu pēdējo mantošanas pamatu savienošana nebija pieļaujama. Pēc iepriekš minētā secināms, ka, lai gan arī Kurzemē tika ieviests ģermāņu tiesībās pazīstamais mantojuma līgums, tomēr vienlaikus tika ievēroti romiešu tiesību principi, kas noteica, ka vienlaicīgi nav iespējams mantot gan pēc testamenta, gan likuma. No šī piemēra izriet arī būtiskākais VCL trūkums – partikulārisms, jo tas, kas bija atļauts vienā teritorijā, bija aizliegts citā, tādējādi visiem netika paredzētas vienādas tiesības.

VCL mantojumu tiesību daļas trešās sadaļas astotā nodaļa regulēja mantinieka iecelšanu un substitūciju. Attiecīgajā VCL nodaļā 14 normas (2136. - 2149. pants) regulēja substitūcijas institūtu. Literatūrā ir pausts viedoklis, ka VCL bija paredzēti tikai divi substitūcijas veidi:

³⁸ Lazdiņš J. Baltijas Civillikums laikmetu griežos: likuma pieņemšanas 150 gadu jubilejas atcerei. Jurista Vārds, 2014. 11. novembris, Nr. 44/45 (846/847), 18.lpp.

³⁹ Vietējo civillikumu kopojums. Vietējo likumu kopojuma III. daļa. Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927.g. 31. decembrim, un ar dažādiem paskaidrojumiem Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 1691.-2906. pants, 189.-330.lpp.

⁴⁰ Civillikums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=225418> [aplūkots 2017. gada 12. martā].

⁴¹ Osipova S. Nacionālo tiesību nenacionālie avoti. Jurista Vārds, 2011. 20. decembris, Nr. 51 (698), 13.lpp.

⁴² Vietējo civillikumu kopojums. Vietējo likumu kopojuma III. daļa. Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927.g. 31. decembrim, un ar dažādiem paskaidrojumiem Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 1699. pants un 1700. pants, 190.lpp.

⁴³ Gencs Z. Tiesu prakses aktuālās problēmas mantojuma lietās. Juristu Žurnāls, 1995, Nr. 3, 4.lpp.

parastā substitūcija (*substitutio vulgaris*) un pupilārsubstitūcija (*substitutio pupillaris*).⁴⁴ Autores ieskatā, parastā substitūcija ir izteikta VCL 2136. pantā, kas noteica, ka “[t]am gadījumam, ja testamentā ieceltais mantinieks negribētu vai kaut kāda iemesla dēļ nevarētu mantojumu pieņemt, testators var iecelt viņa vietā citu, kuru sauc par substitutu”. Savukārt pupilārsubstitūcija ir regulēta VCL 2149. panta pirmajā teikumā, kurā lasāms, ka “[v]ecāki var iecelt substitutus arī saviem bērniem, tādām gadījumam, ja bērni nomirtu pēc viņu pašu nāves, nesasnieduši pilngadību vai atrazdamies gara slimībā”.

VCL 2149. pantā īpaši akcentēta jau romiešu tiesībās pazīstamā juridiskā konstrukcija, kurā minēts, ka, lai gan pupilārsubstitūcijas gadījumā vecāki it kā iecēla substitūtu nevis sev, bet saviem nepilngadīgajiem bērniem, tomēr substitūta iecēlums bija uzskatāms kā vecāku testamenta saturs, jo attiecīgais testaments bija taisīts par vecāku mantu. Respektīvi, VCL 2149. panta otrais un trešais teikums noteica, ka “[š]āda substitūcija atļauta tikai attiecībā uz bērna piekrītošo vecāku mantojumu un nevar attiekties uz bērna atsevišķo mantu. Pār šo pēdējo un Vidzemē arī pār bērniem piekrītošo mantoto mantu vecākiem nav tiesības nodibināt substitūciju”.

Atšķirībā no romiešu tiesībās pastāvošajiem substitūcijas veidiem VCL nebija paredzēta substitūcija garīgi slimajiem. Šāds substitūcijas veids būtu bijis paredzams jau pilngadīgam, bet garīgi slimam mantiniekam. Tomēr, pamatojoties uz VCL 497. pantu, kas noteica, ka “[p]lānprātīgie, kuriem tomēr netrūkst vajadzīgās saprašanas spējas vienkāršu lietu pārziņai, var paši pārvaldīt savu mantu un brīvi rīkoties ar to”, šāda substitūcijas veida iekļaušana VCL nebija nepieciešama. Turklāt nebija aizliegts šādiem mantiniekiem iecelt rezerves mantinieku saskaņā ar parasto substitūciju, kas bija noteikta VCL 2136. pantā.

1.3. Civillikums

Nodibinot Latvijas valsti, radās nepieciešamība pēc vienota, visai Latvijai kopēja, civiltiesiskā regulējuma. Veidojot jauno Civillikumu (turpmāk - CL), tika ievēroti divi būtiski pamatprincipi. Pirmkārt, tika paturēts tas, kas laika gaitā attaisnojis savu eksistenci.⁴⁵ Proti, “Civillikumā paturēts galvenā kārtā tas derīgais, kas savā laikā pārņemts no romiešu tiesībām, gadu simteņos pārbaudīts un par labu atrasts”⁴⁶. Tāpēc liela daļa no VCL tika tieši pārņemta

⁴⁴ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 191.lpp.

⁴⁵ Jansone A. Daži salīdzinošo tiesību aspekti romiešu tiesību recepcijā 1864. gada Vietējo civillikumu kopojuma III daļā un 1937. gada Civillikumā. Grām.: Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.-21. gadsimta mijā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006, 147.lpp.

⁴⁶ Strazdiņš A. Jaunais Civillikums. Grām: Jaunā civillikuma apskats. Latgales Vēstnesis 1937. gadā ievietoto rakstu krājums Jaunais Civillikums. Daugavpils: Daugavpils latviešu biedrība, 1937, 8.lpp.

arī 1937. gada CL. Otrkārt, tajā tika ieviesti laikmeta prasībām atbilstoši jauninājumi.⁴⁷ Pēc profesora V. Bukovska izteiktajām atziņām, Latvijai kļūstot par demokrātisku republiku, vairs nevarēja būt ne runas par to, ka arī turpmāk mantojuma tiesībās būtu saglabājama šķiru nokrāsa un partikulārisms, kas atradās vislielākajā pretrunā ar valsts vienības jēdzienu.⁴⁸

CL izstrādes komisijas priekšsēdētājs attiecībā uz substitūcijas institūtu norādīja, ka “atceļami un redakcionāli grozāmi tikai tie panti, kuri rada izņēmuma stāvokli kādā atsevišķā teritorijā”⁴⁹. Par šādiem pantiem tika uzskatīti VCL 2137. un 2145. pants, kuros bija īpaši regulēta substitūcija Kurzemē, kā arī VCL 2149. panta trešais teikums, kas savukārt bija attiecināms tikai uz Vidzemi.

Aplūkojot Civillikuma salīdzināmo pantu rādītāju, ir secināms, ka no VCL 14 substitūcijas normām, CL tika pārņemtas 11 normas.⁵⁰ Daži panti no VCL tika CL apvienoti. Piemēram, VCL 2136. pants un 2138. pants tika apvienoti vienā – CL 477. pantā. Savukārt citas normas tika grozītas, lai novērstu VCL valdošo partikulārismu. Piemēram, no VCL 2145. panta ir svītrots vārds “Kurzemē”, līdz ar to CL 484. pants kļuva piemērojams visā Latvijas teritorijā. Tomēr trīs VCL substitūciju regulējošie panti – 2137., 2148. un 2149. pants – vispār netika iekļauti CL.

Šīs darba apakšnodaļas ietvaros nozīmīga ir tieši VCL 2149. panta neiekļaušana CL. Neiekļaujot CL šo normu, CL nav ticis iekļauts viens no diviem VCL pastāvošajiem substitūcijas veidiem – pupilārsubstitūcija. Literatūrā ir norādīts, ka, lai gan sākotnējais priekšlikums CL izstrādes komisijai bijis tikai svītrot VCL 2149. panta trešo teikumu, tomēr CL “netika iekļauts viss 2149. pants, ne tikai tā pēdējais teikums”⁵¹. Kaut arī darba autore vēlējās atrast pamatojumu šādai CL izstrādes komisijas izvēlei, tomēr, aplūkojot vairākus pētījumus par CL veidošanu,⁵² ir jāatzīst, ka nav pieejami CL izstrādes komisijas sēžu protokoli, no kuriem varētu iegūt attiecīgo informāciju. Autore uzskata, ka visa VCL 2149. panta neiekļaušana jaunajā CL ir izskaidrojama ar to, ka CL mantotspēja tika noteikta visām fiziskām personām neatkarīgi no šo personu rīcībspējas. Kā secinājis

⁴⁷ Jansone A. Daži salīdzinošo tiesību aspekti romiešu tiesību recepcijā 1864. gada Vietējo civillikumu kopošanas III daļā un 1937. gada Civillikumā. Grām.: Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.-21. gadsimta mijā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006, 147.lpp.

⁴⁸ Bukovskis V. Latvijas mantojumu tiesību projekts. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1929, Nr. 11/12, 370.lpp.

⁴⁹ Bukovskis V. Latvijas mantojumu tiesību projekts. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1931, Nr. 1/2, 61.lpp.

⁵⁰ Civillikuma salīdzināmais pantu rādītājs, kas dod pārskatu par to, kuri 1937. g. izd. Civillikuma panti atvieto 1864. g. izd. Civillikumu pantus. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1938, 4.lpp.

⁵¹ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 191.lpp.

⁵² Piemēram, Švarcs F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 7., 317.lpp. Kā arī Švarcs R. Robs aizpildīts: ir tapusi Civillikuma vēsture. Jurista Vārds, 2009. 2. jūnijs, Nr. 22 (565), 5.lpp.

profesors K. Čakste, “[a]r jaunā civillikuma izstrādāšanu ir padarīts liels darbs: visa valsts ir tiesiski apvienota – visiem vienādas civiltiesības”⁵³.

Neparedzot papildārstutūciju pat kādā citā CL normā, var secināt, ka CL iekļauts tikai viens substitūcijas veids – parastā substitūcija. Parastā substitūcija jaunajā CL tika ietverta CL 477. panta pirmajā daļā, kas noteica, ka “[t]estāmentā ieceltam mantiniekam, ja tas negribētu vai kautkāda iemesla dēļ nevarētu mantojumu pieņemt, testātors var iecelt atvītotāju, kuru sauc par substitūtu”⁵⁴. Tātad substitūta iecēlums ir atkarīgs tikai no paša testatora gribas. Profesors V. Sinaiskis ir norādījis, ka katrai civiltiesību daļai ir sava centrālā ideja jeb galvenā norma, “kas organizē un piedod tiesībām vadošās līnijas”⁵⁵. Par šādu galveno normu mantojuma tiesībās profesors V. Sinaiskis atzīst mirušās personas gribu, norādot, ka “[p]ēdējās gribas atstājējs nevar pats vairs piedalīties šīs gribas realizēšanā, un tamdēļ Civillikums uzstāda par savu uzdevumu un mērķi gādāt par šīs gribas noteiktu un pareizu izpildīšanu”⁵⁶.

Atjaunojot Latvijas valsts neatkarību, tika atjaunots arī 1937. gada CL. Tā atjaunošana bija iespējama, jo jau CL pieņemšanas laikā tas ticis uzskatīts par vienu no modernākajām civiltiesību kodifikācijām Eiropā, un tiek norādīts, ka tajā ietvertie tirgus ekonomikas mantisko attiecību principi nebija būtiski mainījušies.⁵⁷ Kā atzinis profesors J. Lazdiņš, “Latvijas Civillikums savukārt ir “pārdzīvojis” padomju laikus un kalpo par pierādījumu 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas valsts pēctecībai privāttiesību jomā”⁵⁸. 1937. gada Civillikums mantojuma tiesību daļā atjaunots un 1992. gada 1. septembrī ar nelieliem grozījumiem stājies spēkā.⁵⁹

Aplūkojot pēdējo 25 gadu grozījumus CL, ir jānorāda, ka attiecībā uz substitūcijas institūtu mantojuma tiesībās nav veiktas būtiskas izmaiņas kā vien 2002. gada 12. decembra grozījumi, kas stājās spēkā 2003. gada 1. janvārī. Šo grozījumu 1. punktā tika noteikts, ka visā CL ir jāaizstāj vārds “testātors” ar vārdu “testators” un “testāments” ar vārdu “testaments” attiecīgajos locījumos.⁶⁰ Līdz ar to ir pamats apgalvojumam, ka arī šobrīd spēkā esošajā CL ir tikai viens substitūcijas veids – parastā substitūcija, kas aizvien ir atrodama CL 477. pantā.

⁵³ Čakste K. Civiltiesības. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2011, 12.lpp.

⁵⁴ Civillikums: LR likums. Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1937.

⁵⁵ Sinaiskis V. Mantojuma tiesības. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1940, Nr. 1, 16.lpp.

⁵⁶ Turpat.

⁵⁷ Jundzis T. Tiesību sistēmas reforma valsts atjaunošanas periodā (1990-1993). Grām.: Latvijas tiesību vēsture (1914 – 2000). Rīga: LU žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 2000, 465.lpp.

⁵⁸ Lazdiņš J. Baltijas Civillikums laikmetu griežos: likuma pieņemšanas 150 gadu jubilejas atcerei. Jurista Vārds, 2014. 11. novembris, Nr. 44/45 (846/847), 18.lpp.

⁵⁹ Krauze R. Mantojuma tiesības. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1997, 8.lpp.

⁶⁰ Grozījumi Civillikumā: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2002. 20. decembris, Nr. 187 (2762).

Izpētot substitūcijas institūta vēsturisko attīstību, ir secināms, ka Latvijas tiesību sistēmā no romiešu tiesībās pazīstamajiem trīs substitūcijas veidiem sākotnēji ir tikuši piemēroti tikai divi – parastā substitūcija un pupilārsubstitūcija, bet laika gaitā, mantojuma tiesībām attīstoties, ir palicis tikai viens substitūcijas veids – parastā substitūcija. Būtiski, ka gan atjaunojot CL, gan arī vēlāk veicot grozījumus tajā, normas par substitūciju nav tikušas būtiski grozītas. Šāds secinājums varētu radīt priekšstatu, ka attiecīgais CL regulējums par substitūciju mantojuma tiesībās ir pietiekami skaidrs, viegli piemērojams un praksē problēmas nerada. Tomēr šādu pieņēmumu autore uzskata par maldīgu un vēlas to apšaubīt darba nākamajā nodaļā.

2. SUBSTITŪCIJAS VEIDI

CL 477. panta pirmajā daļā ir norādīta parastā substitūcija “[t]estamentā ieceltam mantiniekam, ja tas negribētu vai kautkāda iemesla dēļ nevarētu mantojumu pieņemt, testators var iecelt atvietotāju, kuru sauc par substitūtu”. Tātad ir iespējams izdalīt divus parastās substitūcijas veidus – mantinieka griba un mantinieka spēja mantojumu pieņemt. To arī apstiprina CL 477. panta otrā daļa, kas nosaka, ka “[t]estators var iecelt substitūtu, pēc sava ieskats, vai nu tikai vienam no šajā pantā norādītiem gadījumiem, vai abiem; tomēr, ja rodas šaubas, jāpieņem, ka viņš domājis abus gadījumus, kaut arī būtu minējis tikai vienu”.

Autore darba iepriekšējā nodaļā noskaidroja, ka romiešu tiesībās pastāvēja trīs substitūcijas veidi – parastā substitūcija (*substitutio vulgaris*), papildārsubstitūcija (*substitutio pupillaris*) un substitūcija garīgi slimajiem (*substitutio quasi pupillaris*). Tomēr mūsdienās, tā kā CL ir palicis tikai viens no šiem trijiem substitūcijas veidiem – parastā substitūcija, ar substitūcijas veidiem tiek saprasti tikai no parastās substitūcijas izrietošie apakšveidi – griba mantojumu pieņemt un spēja mantojumu pieņemt. Līdz ar to šī bakalaura darba nodaļa veltīta šo abu substitūcijas veidu izpētei un analīzei.

2.1. Griba mantojumu pieņemt

Saskaņā ar CL 688. pantu ar aicinājumu mantot tiek nodibināta tikai iespēja kļūt par mantinieku, bet, lai mantojumu iegūtu, mantot aicinātajam ir jāizsaka sava griba pieņemt šo mantojumu. Tātad, lai mantojumu iegūtu, ir jāizpildās diviem kumulatīviem nosacījumiem – objektīvajam (aicinājums mantot, kas iestājas ar mantojuma atklāšanos jeb mantojuma atstājēja nāvi vai viņa izsludināšanu par mirušu ar tiesas lēmumu) un subjektīvajam (mantinieka gribas izteikšana jeb vēlēšanās mantojumu pieņemt).⁶¹

Literatūrā ir norādīts, ka CL ietvertais gribas izteikums mantojumu pieņemt ir saistāms ar romiešu tiesību principiem, kas attiecīgajā jautājumā būtiski atšķiras no ģermāņu tiesībām, kur “[m]antot aicinātais kļūst par mantinieku pēc termiņa notecēšanas, kas nolikts mantojuma atraidīšanai, arī tad, ja viņš nemaz nav izteicis savu gribu”⁶². Apstiprinājumu šādam izteikumam darba autore ir atradusi, arī izpētot mantojuma tiesību pamatprincipus Vācijā, un plašāks ieskats par attiecīgo jautājumu tiek sniegts bakalaura darba nākamajā nodaļā. Autore pievienojas Mg.iur. K. Zīles norādītajam, ka “[m]antojuma pieņemšana ir neatgriezeniska – ja

⁶¹ Bukovskis V. Civīlprocesa mācības grāmata. Rīga: SIA Limited Company, 2015, 722.lpp.

⁶² Genes Z. Tiesu prakses aktuālās problēmas mantojuma lietās. Juristu Žurnāls, 1995, Nr. 3, 5.lpp.

mantot aicinātais mantojumu jau pieņēmis, viņš to vairs nevar atraidīt, bet, ja tas reiz atraidījis viņam piekritušo mantojumu, vairs nevar to pieņemt vēlāk (CL 781. pants). Līdz ar to mantojuma iegūšanā būtiskākais ir gribas izteikums par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu”⁶³.

Mantnieka griba mantojumu pieņemt vai atraidīt ir saistīta ar privātautonomiju kā galveno principu civiltiesībās. Proti, civiltiesībās persona pati izvēlas izmantot vai neizmantot savas tiesības, paturēt šīs tiesības sev vai nodot kādam citam, jo tiesiskās attiecības tiek veidotas pēc personu pašu ieskatiem, savstarpēji vienojoties, lai sasniegtu iesaistītajām pusēm izdevīgu rezultātu.⁶⁴ Arī likumdevējs CL 689. pantā ir noteicis, ka neviens nav spiests pieņemt mantojumu un katrs to pēc patikas var pieņemt vai atraidīt. Izņēmums gan no šī ir līgumiskais mantnieks, ja vien viņš attiecīgajā mantojuma līgumā nav pielīdzis sev tiesību mantojumu atraidīt. Būtiski nošķirt mantojuma atraidīšanu pēc mantojuma atklāšanās un atteikšanos no mantojuma tiesības pirms aicinājuma mantot, jo “[m]antojumu nevar ne pieņemt, ne atraidīt, iekams tas nav atklājies un iekams mantnieks nav aicināts mantot”⁶⁵.

Praksē var būt visdažādākie iemesli, kādēļ mantnieks nevēlas mantojumu pieņemt. Piemēram, mantojums var būt apgrūtināts ar parādiem, kurus mantnieks nevēlas vai nav spējīgs segt (jo mantojums ir kopība, kurā ietilpst arī saistības). Īpaši aktuāli tas ir gadījumos, kad mantojuma masā ietilpst nekustamais īpašums ar gadiem ilgi uzkrātu parādu.⁶⁶ Iespējamās arī situācijas, kad mantojuma vērtība ir salīdzinoši maza iepretim ar to saistītajām izmaksām vai ieguldītajam laikam mantojuma lietas kārtošānā. Ir iespējami arī iemesli, kas saistīti ar mantnieka un mantojuma atstājēja tuvinieku savstarpējām attiecībām un morāles apsvērumiem. Literatūrā ir minēts tiesu prakses piemērs, kurā testators visu savu mantu bija novēlējis reliģiskajai organizācijai “Jehovas liecinieki”. Tomēr īsi pirms nāves testators tika izslēgts no šīs organizācijas, jo viņš zelējis tabaku pie draudzes telpām. Organizācija uzskatīja, ka, tā kā testators bija izslēgts no viņu biedru skaita, nebūtu morāli pareizi pieņemt viņiem novēlēto mantojumu.⁶⁷

Tā kā mantojuma atstājējs vēlas, lai viņa mūža gaitā nopelnītā manta, iegūtie labumi un tiesības paliktu konkrētam mantniekam vai vismaz konkrētam mantnieku lokam, tad ir

⁶³ Zīle K. Atsevišķi mantojuma pieņemšanas problēmjaucājumi. Grām.: Konstitucionālās vērtības mūsdienu tiesiskajā telpā I. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 504.lpp.

⁶⁴ Briede J. Publiskās un privātās tiesības. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rakstu krājums prof. E. Melņiņa redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 45.lpp.

⁶⁵ Gencs Z. Tiesu prakses aktuālās problēmas mantojuma lietās. Juristu Žurnāls, 1995, Nr. 3, 14.lpp.

⁶⁶ Girgensone B. Mantot vai nemantot dzīvokli ar maksājumu parādiem. Pieejams: <https://bpta.lv/2017/02/24/mantot-vai-nemantot-dzivokli-ar-maksajumu-paradiem/amp/> [aplūkots 2017. gada 19. martā].

⁶⁷ Rendell C. Law of succession. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press, 1997, p.265.

saprotama mantojuma atstājēja vēlme preventīvi nodrošināties pret šādām situācijām, kad mantinieks mantojumu negrib pieņemt, ieceļot attiecīgajam mantiniekam substitūtu pēdējās gribas rīkojumā. Kā jau izriet no CL 477. panta, mantiniekam substitūtu var iecelt testamentā. Taču likums neaizliedz substitūtu iecelt arī mantojuma līgumā, uz ko norāda CL 823. pants.

Tomēr ne visu tiesību zinātnieku vidū ir bijusi vienprātība par substitūta iecēlumu mantojuma līgumā. Dr.iur. R. Krauze ir sākotnēji uzskatījis, ka “[a]r mantojuma līgumu nevar iecelt līgumiskajam mantiniekam substitūtu, jo līgumiskais mantinieks, līgumam stājoties spēkā, nevar atteikties no mantojuma”⁶⁸. Par šādu secinājumu ir iebildis tiesību pētnieks Z. Gencs, norādot, ka šāda secinājuma nepareizība slēpjas apstākļi, ka “nav ņemts vērā, ka mantojuma līgumā var paredzēt līgumiskā mantnieka tiesību atraidīt mantojumu (651.p., 689.p.)”⁶⁹.

Autores ieskatā, ir būtiski norādīt, ka jau Latvijas valsts pirmās neatkarības posmā tiesu praksē tika atzīts, ka substitūtu ir iespējams iecelt arī mantojuma līgumā. Piemēram, 1931. gada 23. septembra spriedumā lietā Nr. 1163 Senāts ir atzinis, ka no VLC 2846. panta (kas pēc būtības noteica tieši to pašu, ko šobrīd CL 823. pants - *ja līgumā ieceltais mantinieks nomirst agrāk nekā mantojuma atstājējs un pie tam pirmā mantinieki nav bijuši tieši iecelti par viņa substitūtiem, tad līgums atzīstams par dzēstu*), “tieši izriet, ka mantojuma līgumā ar institūto mantnieku var paredzēt arī substitūciju”⁷⁰. Līdz ar to nav pamata apšaubīt iespēju arī līgumiskajam mantiniekam iecelt substitūtu.

Lai substitūtu varētu iecelt mantojuma līgumā, ir jārealizējas diviem būtiskiem priekšnoteikumiem. Pirmkārt, arī substitūtam ir jāpiedalās pie mantojuma līguma noslēgšanas un, otrkārt, mantojuma līgumā līgumiskajam mantiniekam ir jāpielīgst sev tiesība mantojumu atraidīt.⁷¹ Šie priekšnoteikumi sasaucas ar profesora V. Sinaiska agrāk norādīto un tiesību zinātnieku vidū atzīto, ka “par cik tāds līgums nerunā pretim noteikumiem par līgumiem un par testamentiem, tas ir spēkā neatkarīgi no sava šāda vai tāda satura. Mantojuma līguma vērtība taisni pastāv daudzpusīgā iespējā izteikt gribu”⁷².

Substitūtu ir iespējams iecelt ne tikai mantiniekam, bet arī pēcmantiniekam un legatāram. Šādu iespēju paredz CL 514. pants, kas satur atsauci arī uz CL 477. pantu un,

⁶⁸ Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1994, 114.lpp.

⁶⁹ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.-840.p.). Rīga: Mans īpašums, 1997, 376.lpp.

⁷⁰ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1931. gada 23. septembra spriedums lietā Nr. 1163. Grām: Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem VIII. Rīga: Gaisma, 1933, 28.lpp.

⁷¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas 1995. gada 27. marta plēnuma lēmums Nr. 1 “Par likumu piemērošanu mantojuma lietās”, 53. punkts. Grām: Latvijas Republikas Augstākās Tiesas plēnuma lēmumu krājums 1990.-1995. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas v/u Tiesiskās informācijas centrs, 1995, 90.lpp.

⁷² Sinaiskis V. Sukcesija un mantojuma līgums. Jurists, 1939. 1. janvāris, Nr. 1/2 (95/96), 7.lpp.

tādējādi norādot, ka noteikumi, kas jāievēro, ieceļot substitūtu mantiniekam, ir attiecināmi arī uz substitūta iecēlumu legatāram. Juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka, ieceļot substitūtu legatāram, “substitūcijas jēdziens un veidi neatšķiras no substitūcijas institūta mantiniekam (mantiniekiem)”⁷³. Turklāt, lai gan CL tieši neparedz, substitūtu ir iespējams iecelt arī pēcmantiniekam.

Tiesību zinātnieki iespēju iecelt substitūtu arī pēcmantiniekam ir pamatojuši ar CL normām par mantinieka iecelšanu un substitūciju.⁷⁴ Arī Latvijas Republikas Augstākā tiesa (turpmāk – LR Augstākā tiesa) ir norādījusi – “[I]kums neaizliedz iecelt substitūtu arī pēcmantiniekam”⁷⁵. Ja attiecībā uz substitūtu CL 479. pants ļauj noteikt vairākas substitūcijas pakāpes, paredzot iespēju noteikt, kam ir jāamanto pēc sākotnējā substitūta, ja arī tas mantojumu nepieņemtu, tad CL 486. panta otrā daļa norāda tikai uz vienu pakāpi pēcmantinieka iecēlumā. Respektīvi, pēcmantiniekam nevar iecelt vēl pēc-pēcmantinieku. Tomēr, pēcmantiniekam var iecelt substitūtu. Šādā gadījumā pēcmantinieka institūts tiek attīstīts citā tiesību institūtā – substitūcijā, pieļaujot iespēju mantojuma atstājējam neaprobežoties tikai ar šo vienu pakāpi pēcmantinieka iecēlumā.

Literatūrā ir atrodams šāds piemērs, kas uzskatāmi atspoguļo iespēju iecelt substitūtu arī pēcmantiniekam: “Nekustamā īpašuma īpašnieks Z. to novēlējis savai mā sai (lejupejo viņam nebija), ieceļot par pēcmantiniem divus mā sai dēlus. Tālāk testamentā, kas sastādīts 1939. gadā, ierakstīts, ja mā sai dēli no mantojuma atsakās, tad par substitūtu viņiem tiek iecelta Latvijas Universitāte. Nav pamata apšaubīt šī testamenta atbilstību likumam.”⁷⁶ No šī piemēra izriet divas būtiskas lietas. Pirmkārt, tas uzskatāmi parāda pēcmantinieka un substitūta institūtu mijiedarbību. Otrkārt, ir iespējams secināt, ka substitūts var būt ne tikai fiziska, bet arī juridiska persona. Tas ir saistāms kopsakarā ar CL 385. pantu, kas nosaka, ka mantot spēj gan fiziskas, gan arī juridiskas personas.

Saskaņā ar CL 478. pantu ir iespējamas dažādas substitūtu iecēluma kombinācijas. Respektīvi, likums pieļauj, ka vienam mantiniekam ir iespējams iecelt vairākus substitūtus, kā arī vienu substitūtu ir iespējams iecelt vairākiem mantiniem. Turklāt testators var paredzēt arī vairākas substitūcijas pakāpes. Tiesību zinātnieku vidū nav bijusi vienprātība arī attiecībā uz substitūcijas pakāpju skaitu. Proti, Dr.iur. R. Krauze ir uzskatījis, ka “tālāk trešā

⁷³ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.-840.p.). Rīga: Mans īpašums, 1997, 119.lpp.

⁷⁴ Beimūts G. Pēcmantinieka institūts jaunajā CL. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1938, Nr. 3, 648.lpp.

⁷⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas 1995. gada 27. marta plēnuma lēmums Nr. 1 “Par likumu piemērošanu mantojuma lietās”, 43. punkts. Grām: Latvijas Republikas Augstākās Tiesas plēnuma lēmumu krājums 1990.-1995. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas v/u Tiesiskās informācijas centrs, 1995, 88.lpp.

⁷⁶ Krauze R. Mantojuma tiesības. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1997, 90.lpp.

substitūcijas pakāpe likumā nav paredzēta”⁷⁷. Turpretim senators Z. Gencs šādu izteikumu ir apšaubījis, pamatojot to ar CL 485. pantā noteikto, ka “[o]trais un tam sekojošie substitūti nezaudē savu tiesību, ja iepriekšējais substitūts nomirst pirms tiešā mantnieka”⁷⁸. Autore piekrīt tiesību pētnieka Z. Genca paustajam viedoklim, jo no CL 485. panta gramatiskā tvēruma, lietojot “sekojošie substitūti” daudzskaitlī, nepārprotami izriet, ka ir iespējama ne tikai trešā, bet arī ceturta un pat piektā substitūcijas pakāpe. Līdz ar to var secināt, ka substitūcijas pakāpes nav ierobežotas skaita ziņā. Turklāt tiek norādīts, ka jau no romiešu tiesību laikiem ir saglabāties testaments, kurā bijušas pat sešas substitūcijas pakāpes.⁷⁹

2.2. Spēja mantojumu pieņemt

Otrs substitūcijas veids ir spēja mantojumu pieņemt, kad, pamatojoties uz CL 477. panta pirmo daļu, ieceltais mantnieks kautkāda iemesla dēļ nevarētu mantojumu pieņemt. Šis substitūcijas veids atšķirībā no iepriekšējā apakšnodaļā aplūkotā nav atkarīgs no mantnieku gribas. Ir vairāki iemesli, kuru dēļ mantnieks nevar mantojumu pieņemt. Piemēram, neizpilda nosacījumu, ar ko saistīts mantnieka iecēlums⁸⁰ vai mantnieks nemanto tādēļ, ka viņš tiek atzīts par necienīgu mantot.⁸¹ Veicot dažādu literatūras avotu un tiesu prakses izpēti, autore ir nonākusi pie atziņas, ka tieši par šo substitūcijas veidu – spēja mantojumu pieņemt, tā saturu CL un piemērošanu praksē, ir atrodamas viskrasākās viedokļu atšķirības. Starp diviem LR Augstākās tiesas senatoriem – R. Krauzi un Z. Gencu – ir izvērstā vislielākā polemika par to, vai jēdziena *kaut kāda iemesla dēļ nevarētu mantojumu pieņemt* tvērumā ietilpst arī trešais substitūcijas veids, kad testamentā vai mantojuma līgumā ieceltais mantnieks nomirst pirms mantojuma atklāšanās.

Dr.iur. R. Krauze ir norādījis, ka “substitūcijas institūts neiegūst spēku, ja testamentārais mantnieks, kuram substitūts iecelts ir miris agrāk – pirms mantojuma atstājēja”⁸². Tiesību zinātnieks savu argumentu pamato ar CL redakcijas vārdisko tvērumu – *mantnieks kaut kāda iemesla dēļ nevarētu mantojumu pieņemt*, norādot, ka tas “izslēdz varbūtību, ka mantnieks jau miris, jo tad jau vairs nebūtu pamata vērtēt iemeslus, kuru dēļ viņš varētu vai nevarētu mantojumu pieņemt, un tādējādi substitūcija attiecas tikai uz

⁷⁷ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.-840.p.). Rīga: Mans īpašums, 1997, 96.lpp.

⁷⁸ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 199.lpp.

⁷⁹ Turpat.

⁸⁰ Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1994, 84.lpp.

⁸¹ Krauze R. Mantojuma tiesības. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1997, 90.lpp.

⁸² Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1994, 83.lpp.

mantinieku, kas ir dzīvs”⁸³. Savukārt senators Z. Gencs ir secinājis, ka CL “477. pantā norādītajā jēdzienā “kad mantinieks kaut kāda iemesla dēļ nevarētu mantojumu pieņemt” ietilpst arī gadījums, kad tiešais mantinieks ir nomiris pirms mantojuma atstājēja, un tāpēc substitūcija iestājas arī tad, ja testamentā ieceltais mantinieks nepārdzīvo mantojuma atstājēju”⁸⁴. Bijušais Augstākās tiesas Civillietu departamenta priekšsēdētājs ir skaidrojis, ka “[n]orādē “nevarētu mantojumu pieņemt” vārds “nevarētu” attiecināms ne tikai uz dzīvu, bet arī uz mirušu personu”⁸⁵.

Tiesību pētnieks Z. Gencs pamatojumu šādam secinājumam rod, gramatiski iztulkojot vārdu “varēt”, norādot, ka vārdam varēt un līdz ar to arī vārdam “nevarēt”, saskaņā ar 1987. gada latviešu valodas vārdnīcas skaidrojumu, ir divas pamatnozīmes. Tomēr, aplūkojot nesenāku latviešu valodas vārdnīcas izdevumu, var secināt, ka vārdam “varēt” ir četras pamatnozīmes.⁸⁶ Pirmkārt, “būt tādām, kas spēj (ko darīt); būt iespējamam”. Otrkārt, “būt tādām, kam piemīt īpašības, kuras nodrošina kādu norisi, procesu (par priekšmetiem, vielām)”. Treškārt, “būt tādām, kas ir nekaitīgs, noderīgs, kādam nolūkam”; “pastāvēt apstākļiem, kuros (kas) ir pieļaujams, vēlams”. Ceturtkārt, “drīkstēt”. Tomēr tas nemazina senatora Z. Genca secinājuma pareizību, kuram pievienojas arī šī darba autore. Proti, “pirmā nozīme apgalvojuma formā attiecināma tikai uz dzīvu cilvēku, bet nolieguma formā to var (drīkst) attiecināt arī uz mirušu, kurš vairs “nespēj” neko darīt”⁸⁷. Līdz ar to, gramatiski iztulkojot CL 477. panta jēdziena *kad mantinieks kaut kāda iemesla dēļ nevarētu mantojumu pieņemt* saturu, ir secināms, ka tajā ir iekļauts arī trešais substitūcijas veids – ieceltā mantinieka nāve pirms mantojuma atklāšanās.

Lai gan Dr.iur. R. Krauze pauž viedokli, ka substitūcija attiecas tikai uz mantinieku, kurš ir dzīvs, tomēr tai pašā laikā viņš atzīst, ka “[b]ūtība nemainās, ja jēdziena “*substitutio vulgaris*” ieskaita arī trešo kāzusu, proti, kad mantinieks nomiris pirms mantojuma atstājēja”⁸⁸. Autoresprāt, apšaubāms ir tiesību zinātnieka uzskats, ka trešais substitūcijas veids, kad tiešais mantinieks nomirst pirms paša mantojuma atstājēja, ir iespējams, “ja tas testamentā tieši norādīts kā mantinieka iecēlums ar atvietotāju”⁸⁹. Autore neuzskata, ka mantojuma atstājējam, lai substitūta iecēlums būtu spēkā, ir īpaši jānorāda, ka substitūts

⁸³ Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1994, 84.lpp.

⁸⁴ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 194.lpp.

⁸⁵ Turpat.

⁸⁶ Latviešu valodas vārdnīca. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Red. D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga: Avots, 2006, 1151.lpp.

⁸⁷ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 194.lpp.

⁸⁸ Krauze R. Mantojuma tiesības. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1997, 86.lpp.

⁸⁹ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.-840.p.). Rīga: Mans īpašums, 1997, 94.lpp.

iecelts gadījumam, ja tiešais mantinieks mirst pirms mantojuma atklāšanās. Šādu prasību CL neizvirza.

CL 477. panta otrā daļa nosaka: “Testators var iecelt substitūtu, pēc sava ieskata, vai nu tikai vienam no šajā pantā norādītiem gadījumiem, vai abiem; tomēr, ja rodas šaubas, jāpieņem, ka viņš domājis abus gadījumus, kaut arī būtu minējis tikai vienu.” Līdz ar to, tā kā šī darba autore uzskata, ka trešais substitūcijas veids – mantinieka nāve pirms mantojuma atklāšanās – izriet no šī otrā “norādītā gadījuma” jeb otrā substitūcijas veida – spējas mantojumu pieņemt –, mantojuma atstājējam nav nepieciešams to tieši ierakstīt pēdējās gribas rīkojumā, lai substitūtu ieceltu arī šādam gadījumam.

Aplūkojot substitūta institūta vēsturisko attīstību gan romiešu tiesībās, gan arī VCL un CL, ir būtiski norādīt uz substitūta institūta jēgu – mantojuma atstājēja gribu iecelt rezerves mantinieku. Jāpiebilst, ka jau 1937. gadā, skaidrojot jaunā CL normas, ir atzīts, ka “[t]estamentā ieceltam mantiniekam, ja tas negribētu vai kaut kāda iemesla dēļ nevarētu pieņemt mantojumu (piem. nomirtu pirms testatora), testators var iecelt atvītotāju, kuru sauc par substitūtu”⁹⁰. Turklāt, autores ieskatā, nedrīkstētu sašaurināt mantojuma atstājēja gribas izpaudumu un vēlmi secīgi paredzēt to personu loku, kuriem pēc mantojuma atstājēja nāves mantojums piekrīt. Līdzīgi būtu risināma situācija, ja mantinieks, kuram ir iecelts substitūts, nomirst pēc mantojuma atklāšanās, neizsakoties par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu. Lai gan tiesību pētnieks Z. Gencs ir izvirzījis jautājumu, vai substitūcijai ir priekšroka pār transmisiju, tomēr skaidra atbilde nav sniegta.⁹¹ Tiek arī norādīts, ka “transmisijas institūta saistība ar prezumpciju, ka mantinieks no mantojuma nav atteicies, teorijā nav izstrādāta”.⁹² Autore uzskata, ka, tā kā mantojuma tiesībās centrālā ideja jeb vadlīnija ir mantojuma atstājēja griba, tad mantojuma atstājēja ieceltajam substitūtam ir priekšroka pār mirušā mantinieka mantiniekiem.

Tiesu praksē viedokļu atšķirību par trešo substitūcijas veidu uzskatāmi parāda Amālijas Kaziņas mantojuma lieta. Šajā lietā ir vairāki tiesu nolēmumi vairākās tiesu instancēs un kopumā tiesvedība, kurā problēmjautājums ir par to, vai substitūta iecēlums ir spēkā, ja testamentārais mantinieks mirst pirms mantojuma atklāšanās, ilga gandrīz piecus gadus.⁹³ Lietas apstākļi ir šādi: A. Kaziņa 1937. gada 22. februārī sastādīja testamentu, kurā visu savu

⁹⁰ Ērglis P. Jaunais Civillikums. Testamentārā mantošana. Latgales Vēstnesis, 1937. 25. jūnijs, Nr. 70, 2.lpp.

⁹¹ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 200.lpp.

⁹² Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.-840.p.). Rīga: Mans īpašums, 1997, 97.lpp.

⁹³ Jūrmalas pilsētas tiesas 1993. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2-1444. Nav publicēts. Kā arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1998. gada 25. februāra spriedums lietā Nr. SKC-106/1998. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1998. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 1999, 582.-585.lpp.

mantu novēlēja vīram J.K., bet par viņa substitūtiem tika iecelti viņa bērni V.K. un A.K. līdz ar testatores varbūtējiem miesīgiem bērniem, kuri vēl piedzimtu. A. Kaziņa nomira 1989. gada 11. jūnijā. Viņas mirušās māsas A.G. meitas O.M un V.T. iesniedza prasību tiesā par īpašuma tiesību atzīšanu uz A. Kaziņas piederošo nekustamo īpašumu kā viņas likumiskajām mantiniecēm. Prasību par īpašuma tiesību atzīšanu uz attiecīgo nekustamo īpašumu cēla arī testamentārie mantinieki V.Ū. (bijusī V.K.) un A.K., prasību pamatojot ar to, ka viņu tēvs J.K. (A. Kaziņas vīrs) ir miris 1961. gada 28. jūlijā, un tādēļ viņi kā J.K. substitūti saskaņā ar 1937. gada testamentu pēc A. Kaziņas nāves ir kļuvuši par viņas mantiniekiem. Šī lieta uzskatāmi parāda trešā substitūcijas veida konstrukciju praksē, kad testamentā ieceltais mantinieks ir miris pirms paša mantojuma atstājēja.

Jūrmalas pilsētas tiesa O.M. un V.T. prasību apmierināja, konstatēja radniecības faktu un katrai likumiskajai mantiniecei atzina īpašuma tiesības uz 1/2 domājamo daļu uz mantojuma atstājējas A. Kaziņas nekustamo īpašumu, savukārt V.Ū. un A.K. prasību noraidīja.⁹⁴ Spriedums tika pārsūdzēts, pamatojot, ka tiesa ir pieļāvusi kļūdu materiālo tiesību normu piemērošanā. LR Augstākās tiesas Civillietu tiesas kolēģija (turpmāk – Augstākās tiesas kolēģija) šo spriedumu atcēla un norādīja, ka “[t]iesas izdarītais secinājums, ka ir zudušas substitūta tiesības mantot, jo pamatmantinieks miris pirms mantojuma atstājēja ir pretrunā CL 484. panta noteikumiem, kas nosaka gadījumus, kad izbeidzas substitūcija, un kurā šāds substitūcijas izbeigšanās pamats nav paredzēts”⁹⁵. Turklāt lēmumā tika atzīts, ka tas vien, ka testamentā iecelto substitūtu tiesības nav konkrēti atrunātas, nevar būt pamats tam, lai viņiem liegtu tiesības mantot. Augstākās tiesas kolēģija lēmumā norādīja, ka, lai izlemtu strīdu par prasītāju īpašuma tiesībām, ir jāizvērtē, vai ir likumīgs pamats atzīt, ka A. Kaziņas testaments nav spēkā attiecībā uz tajā ieceltajiem substitūtiem V.Ū. un A.K.

Pirms lietas atkārtotas izskatīšanas Jūrmalas pilsētas tiesā O.M. un V.T. prasībai pievienojās A. Kaziņas mirušās māsas trešā meita E.Č., norādot, ka arī viņai kā likumiskajai mantiniecei ir vienlīdzīgas tiesības mantot ar O.M. un V.T. Jūrmalas pilsētas tiesa prasību apmierināja, nosakot katrai no mirušās māsas meitām tiesības uz 1/3 domājamo daļu uz nekustamā īpašuma, bet V.Ū. un A.K. prasību atkal noraidīja.⁹⁶ Spriedums tika pamatots ar to, ka A. Kaziņas testamentā noteiktā substitūcija nav saglabājusies, jo testamentārais mantinieks J.K. ir miris pirms pašas testatores, turklāt testamentā nav speciāla iecēluma gadījumam, kad mantinieks mirst pirms mantojuma atstājēja. No minētā tiesas apsvēruma izriet maldīgs

⁹⁴ Jūrmalas pilsētas tiesas 1993. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2-1444. Nav publicēts.

⁹⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesas kolēģijas 1994. gada 9. marta lēmums lietā Nr. CK-326. Nav publicēts.

⁹⁶ Jūrmalas pilsētas tiesas 1995. gada 9. maija spriedums lietā Nr. 2-144. Nav publicēts.

uzskats, ka mantojuma atstājējam ir nepieciešams testamentā īpaši norādīt, ka substitūts ir iecelts arī gadījumam, ja mantinieks mirst pirms mantojuma atklāšanās.

V.Ū. un A.K. arī šo Jūrmalas pilsētas tiesas spriedumu pārsūdzēja. Tomēr šoreiz Augstākās tiesas kolēģija 1995. gada Jūrmalas pilsētas tiesas spriedumu atstāja negrozītu. Lēmumā tiesa norādīja, ka “substitūts mantiniekam, kurš miris pirms mantojuma atstājēja, būtu atgūstams tikai tādā gadījumā, ja tas tieši būtu norādīts testamentā”⁹⁷. Vērā ņemamas ir tiesneses R. Zaķes atsevišķās domas, kas pievienotas šim lēmumam. Proti, tiesnese R. Zaķe uzskatīja, ka tiesas secinājums ir pretrunā ar substitūta jēdzienu un pauda viedokli, ka atbilstoši CL 484. pantam substitūcija neizbeidzas, ja testamentā ieceltais mantinieks nomirst pirms testatora. Turklāt tiesnese R. Zaķe arī norādīja, ka “apstākļi, ka testamentā nekas nav teikts par substitūta tiesībām, nav pamats, lai liegtu mantot substitūtam, kas ir rezerves tiesība mantnieka iecēlumam, gadījumam, ja ieceltais mantinieks kādu iemeslu dēļ atkrīst”⁹⁸. Arī bakalaura darba autore piekrīt šādam viedoklim un pauž uzskatu, ka, lai substitūta iecēlums būtu spēkā, ir iespējams tieši nenorādīt konkrēto substitūcijas veidu, un līdz ar to ir uzskatāms, ka substitūts ir iecelts tiem visiem. Par 1995. gada Augstākās tiesas kolēģijas lēmumu tika iesniegts protests, lūdzot to, kā arī Jūrmalas pilsētas tiesas spriedumu atcelt un lietu nodot jaunai izskatīšanai apgabaltiesai nepareizas likuma normu piemērošanas dēļ.⁹⁹ LR Augstākās tiesas Prezidijs (turpmāk - Prezidijs) protestu atzina par pamatotu, atzīstot, ka tiesas secinājumi nav balstīti uz likumu un ir pretrunā ar CL normām, uz kurām tiesa ir atsaukusies – CL 390., 477., 478., 480., 482., 484., 485. pantiem.¹⁰⁰ Ir vērts aplūkot Prezidija norādītos motīvus šādam lēmumam.

Pirmkārt, saskaņā ar CL 390. pantu, mantinieki manto pēc likuma tikai tad, kad nav mantojuma līguma vai testamenta vai kad tie nav spēkā. Konkrētajā lietā A. Kaziņa savu gribu bija izteikusi testamentā, kas nav likumā noteiktā kārtībā atzīts par spēkā neesošu. Prezidijs norāda, ka testaments zaudē spēku tad, ja testamentārais mantinieks atkrīt un nav iecelts substitūts vai pēcmantinieks. Otrkārt, tiek secināts, ka tiesas atzinums, ka substitūcija ir izbeigusies tādēļ, ka pēdējās gribas rīkojumā nav norādīts substitūta speciāls iecēlums – gadījumā, ja mantinieks mirst pirms mantojuma atstājēja, neizriet no likuma un ir pretrunā CL 477. panta un 484. panta noteikumiem. Prezidijs skaidro, ka, pamatojoties uz CL 477. panta

⁹⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesas kolēģijas 1995. gada 14. jūnija lēmums lietā Nr. CK-1275. Nav publicēts.

⁹⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesas kolēģijas tiesneses R. Zaķes atsevišķās domas 1995. gada 14. jūnija lēmumam lietā Nr. CK-1275. Nav publicēts.

⁹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas priekšsēdētāja vietnieka M. Dudeļa 1995. gada 31. jūlija protests Nr. 2c-71. Nav publicēts.

¹⁰⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Prezidija 1995. gada 11. septembra lēmums lietā Nr. 2c-71. Grām.: Mantojumu kārtošana. Rīga: Mans Īpašums, 1996, 58.-61.lpp.

gadījumu, kad *kaut kāda iemesla dēļ nevarētu mantojumu pieņemt*, likumā norādītais vārds “nevarētu” attiecināms ne tikai uz dzīvu cilvēku, bet arī uz mirušu (kurš vairs “nespēj” neko darīt). Treškārt, Prezidijs norāda, ka gadījumi, kad izbeidzas substitūcija, ir paredzēti CL 484. pantā, taču neviens no šiem likumā noteiktajiem apstākļiem nav konstatēts lietā. Turklāt CL 484. pantā nav norādīts, ka substitūcija izbeidzas, testamentā ieceltajam mantniekam miršot pirms testatora. Ceturtkārt, pamatojoties uz CL 480. pantu, ja testamentā nav noteikts citādi, substitūts iegūst to pašu mantojuma daļu, kādu dabūtu atvietojamais mantnieks. Savukārt CL 482. pants paredz substitūta tiesības iegūt savu substitūta daļu atkarībā no tā, vai substitūts ir pārdzīvojis ne tikai testatoru, bet arī to apstākli, kādēļ atkrīt pats mantnieks. Prezidijs secina, ka attiecīgās normas nevarēja būt par pamatu V.Ū. un A.K. prasību noraidīšanai, jo viņi kā substitūti ir pārdzīvojuši gan testatoru, gan tiešo mantnieku, kurš atkrīt kā mantnieks savas nāves dēļ. Piektkārt, Prezidijs ir atzinis, ka testamentā var noteikt, ka gadījumā, ja mantnieks nomirst pirms testatora, tad visa manta paliek testamentā norādītai personai. Savukārt, ja tas tā nav noteikts, bet ir iecelts substitūts, tad substitūcija iestājas arī gadījumā, ja ieceltais mantnieks nepārdzīvo pašu testatoru. Turklāt CL 477. pants paredz, pat bez īpašas norādes pēdējās gribas rīkojumā, arī situāciju, ja mantnieks mirš pirms testatora, jo tas ir iemesls, kādēļ testamentārais mantnieks mantojumu nevar pieņemt.

Visi iepriekš minētie apsvērumi bija pamats, lai lieta tiktu nodota jaunai izskatīšanai Rīgas apgabaltiesai. Ar Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas (turpmāk – Rīgas apgabaltiesas kolēģija) spriedumu O.M., V.T. un E.Č. prasība tika noraidīta, bet substitūtu V.Ū. un A.K. pretprasība – apmierināta. Rīgas apgabaltiesas kolēģija atzina, ka A. Kaziņas testaments, kas pauž mantojuma atstājējas gribu, ir stājies likumīgā spēkā, jo ir atkrītis tiešais mantnieks un ieceltie substitūti ir pārdzīvojuši testatori.¹⁰¹ Par šo spriedumu O.M., V.T. un E.Č. iesniedza apelācijas sūdzību. Izskatot lietu apelācijas kārtībā, LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palāta arī noraidīja O.M., V.T. un E.Č. prasību, spriedumā atzīstot, ka A. Kaziņas testaments ir stājies likumīgā spēkā un tas nezaudē spēku tādēļ, ka ir atkrītis mantnieks, jo testamentā ir iecelts substitūts. Turklāt tika norādīts, ka “saskaņā ar Civillikumu mantošanas tiesībās primārais ir mantojuma atstājēja griba un ar substitūciju mantojuma atstājējs izsaka savu gribu par to, kas stāsties ieceltā un kaut kādu iemeslu dēļ atkritušā mantnieka vietā”¹⁰². Tiesa skaidroja, ka arī atbilstoši CL 482. panta noteikumiem CL ar “atkrišanu” tiek saprasts arī gadījums, kad mantnieks miris pirms testatora.

¹⁰¹ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 1996. gada 17. decembra spriedums lietā Nr. C-3/3. Nav publicēts.

¹⁰² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 1997. gada 6. novembra spriedums lietā Nr. PAC-231. Nav publicēts.

O.M., V.T. un E.Č. iesniedza kasācijas sūdzību, lūdzot atcelt 1997. gada 6. novembra spriedumu. Tomēr, pārbaudot lietas materiālus un izanalizējot kasācijas sūdzības argumentus, LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments (turpmāk - Senāts) kasācijas sūdzību noraidīja un atstāja negrozītu LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas spriedumu.¹⁰³ Senāta spriedumā ir atrodami ļoti vērtīgi argumenti, kas pamato arī bakalaura darba autores uzskatu, ka mantinieka nāve pirms mantojuma atklāšanās ir trešais substitūcijas veids, kas izriet no spējas mantojumu pieņemt, un līdz ar to mantojuma atstājējam nav nepieciešams to īpaši norādīt pēdējās gribas rīkojumā, lai substitūtu ieceltu arī šādam gadījumam.

Senāts norāda, ka likums ir noteicis nosacījumu, saskaņā ar kuru substitūts manto. Proti, substitūtam ir jāpārdzīvo ne tikai testators, bet arī tas apstāklis, kura dēļ atkrīt tiešais mantinieks (CL 482. pants). Tālāk Senāts vērš uzmanību uz to, ka konkrētajā gadījumā testamentā ieceltie substitūti ir pārdzīvojuši testatori un ir iestājies apstāklis, kura dēļ atkrīt tiešais mantinieks J.K., jo viņš ir miris. Nepamatots esot kasatora arguments, ka substitūcija neiestājas gadījumā, ja tiešais mantinieks nepārdzīvo mantojuma atstājēju un substitūts var iegūt mantojumu tikai tad, ja testamentā par to īpaši ir norādīts. Senāts norāda, ka šāda prasība neizriet no likuma un tādēļ tas ir pretrunā ar CL 477. pantu un 484. pantu. Tiek skaidrots, ka substitūcija iestājas arī gadījumā, ja ieceltais mantinieks nepārdzīvo mantojuma atstājēju. Substitūts ir rezerves iecēlums mantiniekam, un mantinieka nāve pirms testatora ir likumā minētais iemesls, kādēļ testamentārais mantinieks mantojumu nevar pieņemt. Senāts secina, ka CL 484. pantā ir noteikti gadījumi, kad substitūcija izbeidzas – tiešajam mantiniekam iegūstot mantojumu vai substitūtam nomirstot pirms tā apstākļa iestāšanās, kuram bijusi nodibināta viņa tiesība, vai vispār zaudējot mantotspēju. Tātad šis ir izsmēlošs substitūcijas izbeigšanās gadījumu uzskaitījums, jo, Senāta ieskatā, cits substitūcijas izbeigšanās pamats nav paredzēts likumā.

Apkopojot visu iepriekš minēto, Amālijas Kaziņas mantojuma lieta parāda, ka jautājumā par to, vai substitūcija ir spēkā, ja ieceltais mantinieks ir miris pirms paša mantojuma atstājēja, atbilde ir apstiprinoša. Mantinieka nāve pirms mantojuma atklāšanās ir trešais substitūcijas veids, kas izriet no spējas mantojumu pieņemt. Turklāt arī tiesu praksē ir atzīts, ka mantojuma atstājējam, lai substitūtu ieceltu arī šādam gadījumam, nav nepieciešams to īpaši norādīt pēdējās gribas rīkojumā.

Nesenākas tiesu prakses atziņas saistībā ar substitūcijas institūtu mantojuma tiesībās ir atrodamas LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 14. janvāra

¹⁰³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1998. gada 25. februāra spriedums lietā Nr. SKC-106/1998. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1998. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 1999, 582.-585.lpp.

spriedumā lietā Nr. SKC–5/2009, kā arī 2011. gada 9. novembra spriedumā lietā Nr. SKC-519/2011.¹⁰⁴ Attiecīgajā mantojuma lietā mantojuma atstājējs T.K. pie zvērinātas notāres taisīja testamentu, kurā par vienīgo mantinieci iecelta viņa laulātā K.K. Testamentā tika iecelts arī substitūts A.S. ar norādi, ka, ja K.K. nomirst pirms testatora, tad visa viņam piederošā manta tiek novēlēta viņa mirušā brāļa meitai A.S. Testators miris 2003. gada 5. decembrī, savukārt viņa sieva, testamentārā mantiniece K.K., mirusi 2003. gada 31. decembrī, neizsakoties par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu. Pēc testatora nāves uz viņa mantojumu pieteicās A.S. kā testamentāra mantiniece (substitūts) un mantojuma atstājēja māsa G.K. kā likumiskā mantiniece. Zvērināta notāre izdeva mantojuma apliecību katrai no viņām par tiesībām uz 1/2 domājamo daļu no T.K. mantojuma pēc likuma, jo gan G.K., gan A.S. ir otrās šķiras radnieces un citu radnieku T.K. nav.

A.S. cēla mantojuma prasību tiesā pret G.K., lūdzot tiesu atzīt A.S. par testamentāro mantinieci un norādot, ka testamentā ieceltā tiešā mantiniece K.K. ir atkritusi, jo nevēlējās un arī nespēja pieņemt viņai testamentā novēlēto mantojumu, jo pēc vīra nāves līdz pat savai nāves dienai K.K. atradās slimnīcā. Prasītāja atsaucās uz CL 482. pantu, kad, atkrītot tiešajam mantiniekam, substitūts dabū savu daļu. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija A.S. mantojuma prasību noraidīja, uzskatot, ka testators ir izvēlējis tikai nosacītu substitūciju, jo substitūts A.S. esot iecelta tikai vienam gadījumam – ja testamentārā mantiniece K.K. nomirst pirms testatora.¹⁰⁵ A.S. iesniedza apelācijas sūdzību LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātai (turpmāk – Civillietu tiesu palāta), kas arī A.S. prasību noraidīja, pamatojot to ar sekojošiem apsvērumiem.¹⁰⁶

Civillietu tiesu palāta norādīja, ka no CL 477. panta pirmās daļas izriet, ka testators var iecelt substitūtu, ja testamentārais mantinieks negribētu vai kaut kādu iemeslu dēļ nevarētu mantot. Ja testators vēlas iecelt substitūtu abiem šiem gadījumiem, tad tas testamentā nav īpaši jānorāda. Tomēr, ja testators vēlas iecelt substitūtu tikai vienam no tiem, tad tas testamentā ir īpaši jānorāda. Spriedumā Civillietu tiesu palāta secina, ka testamentārā mantiniece K.K. ir mirusi pēc testatora, un līdz ar to testamentā minētais nosacījums substitūcijai nav un arī nevar iestāties. Tādēļ substitūta iecelšana ir uzskatāma par dzēstu, un

¹⁰⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 14. janvāra spriedums lietā Nr. SKC–5/2009. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2009/ [aplūkots 2017. gada 25. aprīlī]. Kā arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 9. novembra spriedums lietā Nr. SKC–519/2011. Nav publicēts.

¹⁰⁵ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2007. gada 31. janvāra spriedums lietā Nr. C-1747. Nav publicēts.

¹⁰⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2008. gada 7. februāra spriedums lietā Nr. PAC-0275. Nav publicēts.

substitūcija neiestājas. Šādam tiesas secinājumam autore nevar piekrist, jo, lai gan testamentā substitūts bija iecelts ar norādi, ja K.K. nomirst pirms T.K., tomēr tiesvedības gaitā tika norādīts uz pamatotām šaubām par testatora vēlmi noteikt tikai šo vienu substitūcijas veidu. Līdz ar to tiesai bija jāņem vērā CL 477. panta otrā daļa, kas nosaka, ka šaubu gadījumā ir jāpieņem, ka testators ir domājis abus gadījumus, lai gan minējis tikai vienu. Šaubas raisīja ne tikai liecinieku liecības, bet arī zvērinātas notāres ieraksts apliecībā par pēdējās gribas rīkojuma akta nolasīšanu, kurā bija norādīts, ka testators ir izteicis gribu divējādi: 1) A.S. kā substitūts var mantojumu pieņemt tad, ja K.K. nomirst pirms testatora; 2) A.S. iecelta par substitūtu, piešķirot tiesības mantojumu pieņemt sakarā ar CL 477. panta noteikumiem. Darba autore vēlas vilkt paralēles šai lietai ar A. Kaziņas mantojuma lietu un paust viedokli, ka nepareizas tiesību normu interpretācijas rezultātā, uzskatot, ka substitūta iecēlums gadījumam, ja testamentārais mantinieks nomirst pirms mantojuma atstājēja, būtu pieļaujams tikai tādā gadījumā, ja tas tieši būtu norādīts testamentā, nepamatoti ir tikuši aizmirsti abi pārējie substitūcijas veidi – mantinieka griba mantojumu pieņemt un mantinieka spēja mantojumu pieņemt tās šaurākā izpratnē, kuri tāpat šaubu gadījumā ir jāuzskata arī kā testatora griba substitūta iecēlumam.

Par Civillietu tiesu palātas spriedumu A.S. iesniedza kasācijas sūdzību. Senāts atzina šo spriedumu par nepamatotu, to atcēla un nodeva lietu jaunai izskatīšanai apelācijas instances tiesā. Nozīmīgi ir Senāta paustie argumenti. Analizējot CL 477. panta saturu, Senāts norādīja, ka šīs “normas mērķis ir saistīts ar to, lai precīzi tiktu īstenota testatora pēdējā griba, tostarp par substitūta iecelšanu, un grūtības, kas saistītas ar gribas precīzu un pilnīgu izteikšanu vārdos, neradītu tam šķēršļus”¹⁰⁷. Turklāt Senāts skaidroja, ka “[n]orādei testamentā, ka substitūts tiek iecelts vienam gadījumam, nav izšķirošas nozīmes, jo atbilstoši pantā minētajam, pierādot, ka testamentā ietvertā izteiksme kopsakarā ar lietas faktiskajiem apstākļiem rada šaubas par testatora gribas saturu, tiek pieņemts, ka substitūts iecelts abiem pantā minētajiem gadījumiem”¹⁰⁸. Senāts arī atzina, ka konkrētās lietas apstākļi ir saistīti ar testatora gribas noskaidrošanu un tiesa ir pieļāvusi būtiskus procesuālo tiesību normu pārkāpumus, jo nav piešķīrusi nozīmi liecinieku liecībām par to, ka testators ar testamentu ir vēlējies noteikt, lai pēc viņa nāves mantotu laulātā K.K., bet pēc viņas nāves – A.S.

Izskatot lietu no jauna, Civillietu tiesu palāta A.S. prasību apmierināja. Tiesa secināja, ka, novērtējot testamenta saturu un uzklusot liecinieku liecības, “testaments pauž testatora

¹⁰⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 14. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-5/2009. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2009/ [aplūkots 2017. gada 25. aprīlī].

¹⁰⁸ Turpat.

gribu, kas tieši vērsta uz to, lai pēc testatora un viņa laulātās K.K. nāves mantojuma atstājēja mantu mantotu konkrēta persona, t.i., prasītāja A.S.”¹⁰⁹. Tātad tiesa, pārliecinājusies par testatora patieso gribu, atzina, ka substitūts A.S. nav iecelts tikai vienam no substitūcijas veidiem – mantinieka nāvei pirms paša testatora. Autores ieskatā, ir jāievēro arī CL 634. pants, kas nosaka, ka “rīkojumi, kas nerunā pretim likumam un veselam prātam, jāiztulko tādā veidā, lai testaments pēc iespējas paliktu spēkā”. Līdz ar to tas, ka testators īpaši testamentā norādījis tikai substitūta iecēlumu gadījumā, ja testamentārā mantiniece K.K. mirst pirms viņa, nenozīmē, ka substitūts nav iecelts arī gadījumam, ja šī mantiniece negribētu mantojumu pieņemt vai nevarētu to pieņemt citu iemeslu, ne tikai nāves, dēļ, jo tāda nav bijusi attiecīgā testatora patiesā griba.

Par šo Civillietu tiesu palātas spriedumu kasācijas sūdzību iesniedza likumiskā mantiniece G.K. Tomēr Senāts, pārbaudot kasācijas sūdzībā minētos argumentus, nosprieda, ka Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2010. gada 21. jūnija spriedums atstājams negrozīts. Senāts pievienojās Civillietu tiesu palātas argumentiem, papildus norādot, ka “Senāta ieskatā, tiesa pamatoti atzinusi, ka pastāv CL 482. pantā norādītie apstākļi, lai prasītāja iegūtu savu substitūta daļu”¹¹⁰. Arī Senāts atzina, ka testatora patiesā griba ir bijusi iecelt substitūtu ne tikai nolūkā, ja testamentārā mantiniece nomirtu pirms testatora, bet arī pārējiem substitūcijas veidiem.

Veicot dažādu literatūras avotu un tiesu prakses izpēti, ir secināms, ka mantinieka griba mantojumu pieņemt ir saistīta ar privātautonomijas principu. Mantinieka nāve pirms mantojuma atklāšanās ir trešais substitūcijas veids, kas izriet no spējas mantojumu pieņemt. Turklāt mantojuma atstājējam nav nepieciešams īpaši norādīt pēdējās gribas rīkojumā, ka substitūts ir iecelts arī gadījumam, ja mantinieks nomirst pirms mantojuma atklāšanās, lai substitūtu ieceltu arī šādam gadījumam. Substitūtu ir iespējas iecelt ne tikai testamentārajam, bet arī līgumiskajam mantiniekam, ja tiek realizēti attiecīgi priekšnoteikumi. Bez tam substitūtu ir iespējams iecelt arī legatāram un pēcmantiniekam. Kā arī ir iespējamās dažādas substitūtu iecēluma kombinācijas un vairākas substitūcijas pakāpes, kuras nav ierobežotas skaita ziņā.

¹⁰⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2010. gada 21. jūnija spriedums lietā Nr. PAC-0550. Nav publicēts.

¹¹⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 9. novembra spriedums lietā Nr. SKC-519/2011. Nav publicēts.

3. SUBSTITŪCIJA CITĀS VALSTĪS

Lai izprastu substitūcijas institūta būtību un tā piemērošanu, ir būtiski izpētīt normatīvo regulējumu un praksi arī citās valstīs. Tāpēc šajā bakalaura darba nodaļā tiek aplūkoti ne tikai abu pārējo Baltijas valstu – Lietuvas un Igaunijas, bet arī Vācijas, Francijas un Krievijas normatīvie tiesību akti, īpašu uzmanību pievēršot tajos ietvertajam substitūcijas institūta regulējumam. Autore ir pētījusi un analizējusi tikai attiecīgo valstu normatīvo regulējumu, kas regulē vienu no civiltiesību apakšnozarēm – mantojuma tiesības, vispārīgi aprakstot mantojuma tiesību pamatprincipus, kā arī akcentējot būtiskākās un, autore ieskatā, interesantākās atšķirības tajos.

3.1. Lietuva

Lietuvā pēc neatkarības atjaunošanas 2000. gada 18. jūlijā tika pieņemts jauns Civillikums. Lietuvas Augstākās tiesas priekšsēdētājs Dr.iur. R. Norkus ir norādījis, ka “Lietuvas Civillikums nav balstīts kādā vienā ārvalsts likumā. Tajā ir apkopota labākā Eiropas un pasaules valstu pieredze, piemēram, no Nīderlandes un Kanādas Kvebekas provinces likumiem, UNIDROIT principiem”¹¹¹. Lietuvā mantojuma tiesību regulējums ir atrodams Lietuvas Civillikuma (turpmāk - LCL) piektajā daļā.¹¹² Aplūkojot LCL, var secināt, ka tajā ietvertais regulējums ir modernāks un detalizētāks, salīdzinot ar Latvijas CL. Piemēram, tiek uzskaitītas mantojuma atstājēja personiskās tiesības, kuras ir un kuras nav mantojamas. Pie nemantojamām personiskā rakstura tiesībām ir minētas tiesības uz godu un cieņu, autorību, kā arī tiesības uz uzturlīdzekļiem un pensiju.

Lietuvā mantošanas pamati ir tikai divi: likums vai testaments. Tātad LCL nepazīst mantojuma līgumu, kā vienu no mantošanas pamatiem, kā tas ir Latvijā. Vēl viena atšķirība no Latvijas CL ir tā, ka likumiskajā mantošanā LCL izdala sešas mantinieku šķiras. Proti, pirmajā šķirā ietilpst mantojuma atstājēja bērni, otrajā šķirā – vecāki un mazbērni, trešajā šķirā – vecvecāki un mazmazbērni, ceturtajā šķirā – brāļi, māsas un vecvecvecāki, piektajā šķirā – brāļu, māsu bērni un vecāku brāļi un māsas, sestajā šķirā – vecāku brāļu, māsu bērni (māsīcas un brālēni). Literatūrā tiek norādīts, ka šis ir izsmeļošs likumisko mantinieku šķiru

¹¹¹ Litvina G. intervija ar Norkus R. Balanss starp dažādu paaudžu tiesnešiem. Jurista Vārds, 2015. 20. oktobris, Nr. 41 (893), 10.lpp.

¹¹² Civil Code of the Republic of Lithuania: Lietuvas likums. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495> [aplūkots 2017. gada 27. aprīlī].

uzskaitījums un tas nedrīkst tik paplašināts.¹¹³ Līdz ar to autorei ir pamats secinājumam, ka, lai gan LCL izdala sešas mantinieku šķiras, bet Latvijas CL tikai četras, tomēr Latvijas CL likumisko mantinieku loks ir plašāks, jo CL ceturtajā šķirā ietilpst visi pārējie pēc pakāpes tuvākie sāņu radinieki, turpretim LCL sestajā šķirā, ietilpst tikai māsīcas un brālēni.

Savukārt attiecībā uz testamentāro mantošanu LCL 5.27. pants nosaka, ka ir iespējami publiski vai privāti testamenti. Publiskie testamenti ir taisāmi pie notāra vai Lietuvas Republikas konsula ārzemēs. Turklāt LCL 5.28. panta sestā daļa uzskaita testamentus, kuri ir pielīdzināmi publiskajiem testamentiem. Tādi ir testamenti, kas taisīti slimnīcās, sanatorijās vai pansionātos un kurus ir apliecinājuši attiecīgās iestādes vadītājs vai galvenais ārsts, kā arī testamenti, kas taisīti uz kuģa vai ekspedīcijā un kurus ir apliecinājuši kuģa kapteinis vai ekspedīcijas vadītājs. Tāpat arī testamenti, kurus taisījuši karavīri, ja tos ir apliecinājuši viņu komandieri, un testamenti, kurus taisījuši ieslodzītie, ja tos apliecinājis attiecīgās ieslodzījuma vietas vadītājs. Personām, kuras minētos testamentus ir apliecinājušas, pēc iespējas ātrāk ir jānogādā attiecīgais testaments notāram. Tiesību zinātnieki ir norādījuši, ka arī šādiem testamentiem ir tāds pats juridiskais spēks kā pie notāra taisītiem testamentiem, un neatkarīgi no testamentu veida testamentam ir jābūt sastādītam rakstveidā, jo Lietuvā likums nepieļauj mutvārdu formu pēdējās gribas rīkojumam.¹¹⁴

Privātie testamenti ir testatoram pašrocīgi jāuzraksta un arī jāparaksta. Lietuvas Augstākā tiesa ir norādījusi, ka citas personas rokkrakstā rakstīts vai datorā sastādīts testaments nevar tikt uzskatīts par spēkā esošu testamentu.¹¹⁵ LCL nosaka, ka testatoram ir jānorāda ne tikai savs vārds un uzvārds, bet arī testamentu taisīšanas datums (diena, mēnesis, gads) un vieta.¹¹⁶ Ja testators nav norādījis testamentu sastādīšanas datumu vai vietu un ja to nav iespējams noskaidrot, testaments nav spēkā. Testaments nestājas spēkā arī gadījumos, kad tas ir nepabeigts un nav parakstīts. Lietuvā testators var nodot privātu testamentu glabāšanā notāram vai konsulam ārvalstīs. Tomēr, ja privāts testaments nav nodots glabāšanā, tad, pamatojoties uz LCL 5.31. pantu, gada laikā pēc testatora nāves šāds testaments ir jāiesniedz apstiprināšanai tiesai.

¹¹³ Astromskis P. et al. Lithuanian Private Law. Grām.: The Law of the Baltic States. Cham: Springer, 2017, p.518.

¹¹⁴ Jakutis M., Martišius V. Making a will and inheritance: what should be known? Pieejams: <https://metidalawfirm.wordpress.com/2015/09/03/making-a-will-and-inheritance-what-should-be-known/> [aplūkots 2017. gada 30. aprīlī].

¹¹⁵ Lietuvas Republikas Augstākās tiesas 2010. gada 17. februāra spriedums lietā Nr. 3K-3-80/2010. Pieejams: <http://liteko.teismai.lt/viesaspredimupaieska/tekstas.aspx?id=ab6cbacf-7934-43d7-adb1-9b92432f4b46> [aplūkots 2017. gada 28. aprīlī].

¹¹⁶ Civil Code of the Republic of Lithuania: Lietuvas likums, Article 5.30. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495> [aplūkots 2017. gada 27. aprīlī].

Arī Lietuvas mantojuma tiesībās ir pazīstams substitūcijas institūts. Saskaņā ar LCL 5.21. pantu mantojuma atstājējs testamentā var iecelt substitūtu gadījumā, ja testamentārais mantinieks nomirst pirms paša testatora (jeb pirms mantojuma atklāšanās) vai ja viņš mantojumu nepieņem. Tātad LCL izdala divus substitūcijas veidus – nāvi pirms testatora un mantojuma atraidīšanu, kurā ietilpst gan spēja mantojumu pieņemt, gan griba mantojumu pieņemt. Atšķirībā no Latvijas Lietuvā no mantojuma nevar atteikties, to var tikai atraidīt.¹¹⁷ Tātad, ja Latvijā ir iespējams noslēgt mantotāja atteikšanās līgumu, ar kuru likumiskais mantinieks atsakās no savas mantojuma tiesības jau pirms mantojuma atstājēja nāves, tad Lietuvā mantinieks var tikai mantojumu atraidīt pēc mantojuma atstājēja nāves.

LCL 5.60. pants nosaka, ka ikvienam mantiniekam (likumiskajam vai testamentārajam) ir tiesības trīs mēnešu laikā no mantojuma atklāšanās brīža mantojumu atraidīt. Latvijas tiesību pētnieki ir norādījuši, ka “noteikums, ka mantinieks nav spiests pieņemt mantojumu, sastopams visu valstu likumos”¹¹⁸. Tomēr, kā liecina tiesu prakse, mantinieks nemaz nav tik brīvs savā izvēlē mantojumu atraidīt. Gan Lietuvas pirmās, gan otrās instances tiesas ir atzinušas, ka, atraidot mantojumu, ir jāievēro arī labas ticības princips. Konkrētajā lietā persona V.L., būdams maksātnespējīgs parādnieks, atraidīja savu testamentā novēlēto mantojuma daļu. Lietuvas tiesas norādīja, ka, šādi rīkojoties, parādnieks nav ievērojis kreditoru intereses, un tāpēc tiesa atcēla šo mantojuma atraidīšanas aktu.¹¹⁹

Kā atzinusi Lietuvas Augstākā tiesa, ja ieceltais testamentārais mantinieks un arī substitūts mantojumu atraida, iestājas likumiskā mantošana.¹²⁰ Tādēļ Lietuvā ir iespējamas vairākas substitūcijas pakāpes, kuras tāpat kā Latvijā nav ierobežotas skaita ziņā. Respektīvi, LCL ļauj testatoram iecelt substitūtu jau ieceltajam substitūtā gadījumos, ja pirmais ieceltais substitūts nomirst pirms mantojuma atklāšanās vai mantojumu atraida. Tātad arī šādā gadījumā substitūcijas veidi ir tie paši, kas substitūta iecelšanai mantiniekam – nāve pirms testatora un mantojuma atraidīšana, kurā ietilpst gan spēja mantojumu pieņemt, gan arī griba mantojumu pieņemt.

¹¹⁷ The Council of the Notariats of the European Union. Succession in Lithuania. Succession in Europe. Pieejams: <http://www.successions-europe.eu/Questions.aspx?c=lt> [aplūkots 2017. gada 1. maijā].

¹¹⁸ Gencs Z. Civillikuma komentāri. Otrā daļa. Mantojuma tiesības (655-840.pants). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 104.lpp.

¹¹⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 27376/11 Liatukas v. Lithuania, para. 10., 14. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170452> [aplūkots 2017. gada 5. maijā].

¹²⁰ Lietuvas Republikas Augstākās tiesas 2014. gada 13. novembra spriedums lietā Nr. 3K-3-523/2014. Pieejams: <http://liteko.teismai.lt/viesaspredimupaieska/tekstas.aspx?id=5fabf3a5-26b5-4c59-b471-94ec70df7413> [aplūkots 2017. gada 27. aprīlī].

3.2. Igaunija

Igaunijā katrai civiltiesību apakšnozarei ir savs normatīvais regulējums. Ja Latvijas CL ir ievads un četras daļas, no kurām katra ir veltīta atsevišķai civiltiesību apakšnozarei – ģimenes tiesībām, mantojuma tiesībām, lietu tiesībām un saistību tiesībām –, tad Igaunijā katra no šīm tiesību nozarēm ir regulēta atsevišķā likumā, bet kopā šie atsevišķie likumi funkcionē kā vienota kodifikācija.¹²¹ Šīs apakšnodaļas ietvaros tiek aplūkots tikai viens no tiem – Mantošanas tiesību likums (turpmāk – MTL).¹²² MTL ir pieņemts 2008. gada 17. janvārī, un tas stājies spēkā tikai 2009. gada 1. janvārī. Tātad tas ir jaunākais mantojuma tiesību regulējošais normatīvais tiesību akts, kas tiek pētīts bakalaura darbā.

MTL 9. pants nosaka trīs mantošanas pamatus – likums, testaments vai mantojuma līgums. Līdzīgi kā Latvijas CL, arī Igaunijas MTL ir norādīts, ka līgumiskajai mantošanai ir priekšroka pār testamentāro mantošanu, bet tām abām ir priekšroka pār likumisko mantošanu. Likumiskajā mantošanā Igaunijā tiek izdalītas trīs mantinieku šķiras. Pirmajā likumisko mantinieku šķirā ietilpst mantojuma atstājēja lejupejie, otrajā šķirā – vecāki un viņu lejupejie (mantojuma atstājēja brāļi un māsas), bet trešajā šķirā – vecvecāki un viņu lejupejie (mantojuma atstājēja onkuļi un tantes). Tāpat kā Latvijā arī Igaunijā divas mantinieku šķiras kopā nemanto. Interesanta ir mantošanas kārtība otrajā un trešajā šķirā. Piemēram, gadījumā ja vienīgie mantinieki ir otrās šķiras radinieki – mantojuma atstājēja māte, tēvs un brālis, tad pie nosacījuma, ka tēvs un māte pārdzīvo mantojuma atstājēju, brālis nemanto, jo likumiskajā mantošanā māte un tēvs manto visu līdzīgās daļās saskaņā ar MTL 14. panta otro daļu. Brālis var mantot tikai tad, ja viens no vecākiem ir miris, un tad brālis mantojumu dala ar pārdzīvojušo vecāku vai arī, ja abi vecāki ir miruši, tad brālis manto visu. Līdzīgs princips ir arī trešajā šķirā.

Arī Igaunijā ir iespējams sastādīt privātu vai publisku testamentu. Publisks testaments ir tāds testaments, kas ir notariāli apliecināts vai notāram nodots glabāšanā.¹²³ Atšķirībā no Latvijas normatīvā regulējuma, Igaunijā privātajam testamentam ir divi veidi. Proti, ir iespējams taisīt ne tikai hologrāfisku testamentu, kad visu testamentu pats mantojuma atstājējs rokrakstā uzraksta un paraksta, bet testamentu ir iespējams sastādīt arī datorā vai to var uzrakstīt cita persona, un testatoram tas ir tikai jāparaksta. Tomēr šādā gadījumā MTL

¹²¹ Kull I. Codification of Private Law in Estonia. Grām.: The Scope and Structure of Civil Codes. Dordrecht: Springer, 2013, p.141.

¹²² Law of Succession Act: Igaunijas likums. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013007> [aplūkots 2017. gada 30. aprīlī].

¹²³ Grünberg E. et al. Private Law. Grām.: The Law of the Baltic States. Cham: Springer, 2017, p.145.

23. pants nosaka, ka testatoram ir jāpieaicina divi liecinieki, kuri vienlaicīgi ir klāt pie testamenta parakstīšanas un ar saviem parakstiem apliecina, ka šādu pēdējās gribas rīkojumu ir parakstījis pats testators, būdams pie pilnas rīcībspējas. Igaunijas Augstākā tiesa ir norādījusi, ka liecinieku pieaicināšanai nav obligāti jānotiek rakstveidā vai mutvārdos, testators to var paust arī ar darbībām, galvenais, lai liecinieki saprot, kādēļ viņi ir aicināti un ka testators apzinās savu darbību nozīmi.¹²⁴ Kā hologrāfiskajā testamentā, tā liecinieku apliecinātajā testamentā ir jānorāda tā sastādīšanas datums, jo Igaunijā, pamatojoties uz MTL 25. pantu, privātie testamenti zaudē spēku pēc sešiem mēnešiem no testamenta sastādīšanas dienas, ja testators vēl ir dzīvs. Šī ir būtiska atšķirība no Latvijas CL, jo saskaņā ar CL 787. pantu testamenta spēks nav atkarīgs no tā, cik ilgs laiks ir pagājis no tā taisīšanas brīža un testatora nāves. Kā norādījis profesors V. Bukovskis: “Jaunības dienās sastādīts testaments var uzglabāt savu apslēpto spēku visas testatora dzīves laikā.”¹²⁵

Ja Latvijas CL ir deviņas normas, kas regulē substitūcijas institūtu, tad Igaunijas MTL substitūcijai ir veltītas tikai trīs normas.¹²⁶ Tomēr, autoresprāt, lai gan Igaunijas normatīvajā regulējumā ir trīs reizes mazāk substitūcijas institūta regulējošo normu nekā Latvijas, tomēr tās ir konkrētākas un vieglāk saprotamas. Arī Igaunijas tāpat kā Latvijas mantojuma tiesībās ir pazīstama tikai parastā substitūcija (*substitutio vulgaris*). Kā nosaka MTL 42. pants, testators var iecelt vienu vai vairākus substitūtus, ja ieceltais mantinieks nomirst pirms mantojuma atklāšanās, mantojumu atraida vai ir necienīgs mantot. Tātad Igaunijas normatīvajā regulējumā ir skaidri norādīti trīs substitūcijas veidi: nāve pirms mantojuma atstājēja, griba mantojumu pieņemt un spēja mantojumu pieņemt. MTL ir noteikts, ka gadījumā, ja no testamenta nav skaidrs, kuram no trijiem substitūcijas veidiem substitūts ir iecelts, ir uzskatāms, ka substitūts ir iecelts tiem visiem.

MTL 60. pants paredz, ka substitūtu ir iespējams iecelt ne tikai mantiniekam, bet arī legatāram. Tāpat kā Latvijā arī Igaunijā testators var iecelt ne tikai vairākus substitūtus vienam mantiniekam, bet arī noteikt vairākas substitūcijas pakāpes. Respektīvi, mantojuma atstājējs testamentā var norādīt secību, kādā ieceltie substitūti kļūst par mantiniekam. Saskaņā ar MTL 43. pantu substitūts kļūst par mantinieku tikai tad, ja iestājas kāds no trijiem gadījumiem, kuru dēļ substitūts bijis iecelts. MTL, līdzīgi kā Latvijas CL 485. pantā, ir noteikts, ka otrs un tam sekojošie substitūti nezaudē tiesību kļūt par mantinieku, ja

¹²⁴ Igaunijas Republikas Augstākās tiesas 2008. gada 10. aprīļa spriedums lietā Nr. 3-2-1-23-08. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/detailid.html?id=206128433> [aplūkots 2017. gada 2. maijā].

¹²⁵ Bukovskis V. Testamenta spēku apstrīdošu prasības sūdzību juridiskā konstrukcija. Rīga: “Latvju Kultūras” spiestuve, 1930, 203.lpp.

¹²⁶ Law of Succession Act: Igaunijas likums, para. 42, 43, 44. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013007> [aplūkots 2017. gada 30. aprīlī].

iepriekšējais substitūts nomirst pirms tiešā mantinieka vai pirms iepriekšējā substitūta. Pēc tā var secināt, ka arī Igaunijā substitūtu skaits nav ierobežots, jo attiecīgajā MTL normā (43. panta otrajā daļā) ir norāde uz “sekojošajiem substitūtiem” daudzskaitlī.

Igaunijas normatīvajā regulējumā īpaša uzmanība ir vērsta substitūta un pēcmantinieka institūtu mijiedarbībai. MTL 44. pants nosaka, ka pēcmantinieks ir uzskatāms arī par substitūtu, ja vien testamentā nav noteikts citādi. Autores ieskatā, šīs normas iezīmes un substitūcijas saistība ar pēcmantinieka institūtu ir saskatāmas arī Latvijas CL 493. panta trešajā daļā, kas nosaka, ka, “[j]a pirmmantinieks nepārdzīvo mantojuma atstājēju, vai ir mantot necienīgs, vai atraida mantojumu, tad tas piekrīt pēcmantiniekam.” Tātad šie CL minētie gadījumi ir tieši tādi paši kā MTL norādītie substitūcijas trīs veidi. Līdz ar to autore secina, ka, lai gan atsevišķos gadījumos praksē ir atzīts, ka arī Latvijas CL 477. pantā pēc noklusējuma ir ietverti trīs substitūcijas veidi, tomēr attiecīgā norma būtu jāgroza, par piemēru ņemot Igaunijas MTL 42. panta pirmo daļu un tieši uzskaitot visus trīs substitūcijas veidus.

3.3. Vācija

Vācijas Civilkodekss jeb *Das Bürgerliche Gesetzbuch* (turpmāk - BGB), kas pieņemts jau 1896. gada 18. augustā, spēkā stājies 1900. gada 1. janvārī, atjaunots 2002. gada 1. janvārī, tiek uzskatīts par vienu no “paurauglikumiem”, kas ir ietekmējis arī Latvijas CL izstrādi.¹²⁷ Tāpēc ir būtiski aplūkot BGB un mantojuma tiesību, it īpaši substitūcijas institūta, regulējumu tajā.

Mantojuma tiesības regulē BGB piektā daļa no 1922. līdz 2385. pantam.¹²⁸ Vācijā, līdzīgi kā Latvijā, mantiniekam, iegūstot mantojumu, pāriet arī visas, izņemot personiskās, mantojuma atstājēja saistības un tiesības.¹²⁹ Vācijā ir trīs mantošanas pamati: likums, testaments un mantojuma līgums. Lai gan mantojuma atstājējam ir izvēles brīvība, kam savu mantu, tiesības un saistības novēlēt, tomēr likums aizsargā neatņemamās daļas tiesīgos.¹³⁰

Pamatojoties uz BGB 2231. pantu, testamentu var sastādīt pie notāra vai mantojuma atstājējs var taisīt privātu hologrāfisku testamentu, pašrocīgi to uzrakstot un parakstot. Vācijā ir pieļaujami arī priviligiētie testamenti, kad dažādu ārkārtas apstākļu dēļ persona var savu

¹²⁷ Švarcs F. Robs aizpildīts: ir tapusi Civillikuma vēsture. Jurista Vārds, 2009. 2. jūnijs, Nr. 22 (565), 5.lpp.

¹²⁸ Bürgerliches Gesetzbuch (BGB): Vācijas likums. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html#BJNR001950896BJNG000102377> [aplūkots 2017. gada 30. aprīlī].

¹²⁹ Gottwald P., Schwab D., Büttner E. Family & Succession Law in Germany. München: C.H. Beck, 2001, p.118.

¹³⁰ Ibid, p.125.

pēdējo gribu paust mutvārdos trīs liecinieku klātbūtnē, bet šāds testaments būs derīgs tikai trīs mēnešus. Savukārt mantojuma līgumam ir obligāta notariālā forma. Kā nosaka BGB 2274. pants, slēdzot mantojuma līgumu, nav pieļaujama testatora pārstāvība, un saskaņā ar BGB 2276. pantu ir nepieciešama līgumu slēdzēju vienlaicīga klātbūtne.

Kā testamentā, tā arī mantojuma līgumā mantojuma atstājējs var iecelt substitūtu.¹³¹ Substitūta institūtam BGB ir veltīti tikai četri panti. Tas ir izskaidrojams ar to, ka arī Vācijas normatīvajā regulējumā ir paredzēta tikai parastā substitūcija. BGB 2096. pants nosaka, ka mantojuma atstājējs gadījumā, ja mantinieks pirms vai pēc mantojuma atklāšanās atkrīt, var iecelt atvietotāju (substitūtu). Tiek pausts uzskats, ka šajā pantā ir tieši norādīts trešais substitūcijas veids, jo tiek noteikts, “ka substitūtu var iecelt gadījumos, ja mantinieks nomirst pirms mantojuma atstājēja vai arī pēc tā”¹³². Tātad ar mantinieka atkrišanu (*wegfällt*) tiek saprasta arī mantinieka nāve. Tāpat arī citi autori ir norādījuši, ka testators var iecelt substitūtu, kurš kļūs par mantinieku gadījumā, ja tiešais mantinieks nomirst pirms mantojuma atstājēja vai atsakās no savām mantojuma tiesībām.¹³³ Pēc izzinātā var secināt, ka Vācijas normatīvajā regulējumā trešais substitūcijas veids, kad mantinieks mirst pirms mantojuma atklāšanās, ir īpaši norādīts un izdalīts atsevišķi no pārējiem diviem substitūcijas veidiem, kas noteikti BGB 2097. pantā.

Saskaņā ar BGB 2097. pantu substitūtu var iecelt, ja mantinieks nevar vai negrib mantojumu pieņemt, un šaubu gadījumā ir jāpieņem, ka substitūts ir ticis iecelts abiem šiem gadījumiem. Jebkurā no iepriekš minētajiem substitūcijas veidiem būtiskākais ir tas, ka substitūcija iestājas tikai tad, ja ieceltais mantinieks nemanto.¹³⁴ Vācijā persona kļūst par mantinieku automātiski, ja vien mantojumu neatraida. Pētnieku vidū tiek atzīts, ka galvenokārt mantojums tiek atraidīts lielu parādu dēļ vai arī lai dotu iespēju mantot kādam citam.¹³⁵ Tātad mantinieks var mantojumu atraidīt pēc mantojuma atstājēja nāves, un tad mantojumu iegūs ieceltais substitūts, ne pats tiešais mantinieks.

Juridiskajā literatūrā tiek minēts šāds piemērs, kas palīdz izprast substitūcijas institūta būtību un nošķirt substitūcijas veidus: mantojuma atstājējs E. par vienīgo mantinieci ieceļ savu meitu T. un nosaka, ka gadījumā, ja T. nemanto, par mantinieci kļūst viņa māsa S. Tātad,

¹³¹ Leipold D. *Erbrecht. Grundzüge mit Fällen und Kontrollfragen*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, S.255.

¹³² Krauze R., *Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.-840.p.)*. Rīga: Mans īpašums, 1997, 93.lpp.

¹³³ Sanders A. *Company Law and the Law of Succession in Germany*. Grām.: *Company Law and the Law of Succession*. Cham: Springer, 2015, p. 245. Kā arī Michalski L. *BGB – Erbrecht*. Heidelberg: C.F. Müller, 2010, S.244.

¹³⁴ Brox H. *Erbrecht*. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2004, S.199.

¹³⁵ Gottwald P., Schwab D., Büttner E. *Family & Succession Law in Germany*. München: C.H. Beck, 2001, p.145.

ja T. nomirst pirms E., tad S. kā substitūts kļūst par vienīgo mantinieci. Tāpat S. kļūst par mantinieci, ja T. pārdzīvo E., bet mantojumu atraida (BGB 1953. pants). Tomēr citādi ir gadījumā, ja T. nomirst pēc E., jo tad T. jau ir kļuvusi par mantinieci, un tāpēc S. kā ieceltais substitūts vairs nav nemaz apsverama kā mantiniece.¹³⁶ Šeit redzama būtiska atšķirība no Latvijas regulējuma, jo, ja Vācijā persona kļūst par mantinieku automātiski, ja vien mantojumu neatraida, tad Latvijā gan mantojuma pieņemšanai, gan tā atraidīšanai ir nepieciešams gribas izteikums.

Arī Vācijas mantojuma tiesībās tāpat kā Latvijas mantojuma tiesībās ir nošķirts substitūta institūts no pēcmantnieka institūta, norādot, ka pēcmantnieks kļūst par mantinieku pēc tam, kad pirmmantnieks ir kļuvis par mantojuma atstājēja mantinieku. Tomēr kā pirmmantniekam, tā arī pēcmantniekam ir iespējams iecelt substitūtu.¹³⁷ BGB 2098. pants pieļauj iespēju mantiniekus savstarpēji vienu otram iecelt arī par substitūtiem. Turklāt ir iespējams vairākus mantiniekus iecelt par substitūtiem tikai vienam mantniekam. Šaubu gadījumā ir jāuzskata, ka viņi ir iecelti par substitūtiem proporcionāli savām mantojuma daļām.

Savukārt BGB 2099. pants nosaka, ka substitūcijai ir prioritāte pār pieauguma tiesību.¹³⁸ Tiesību zinātnieki ir skaidrojuši, ka gadījumā, ja atkrīt viens no vairākiem testamentā ieceltajiem līdzmantniekiem, mantojuma atstājējs var būt paredzējis, ka cita persona (substitūts) iestājas atkritušās personas vietā. Tomēr, ja testators nav šādu iespēju izmantojis, tad pie nosacījuma, ka viņš ir iecēlis vairākus mantiniekus visam atstātajam mantojumam, atkritušā mantnieka mantojuma daļa piekrīt pārējiem ieceltajiem mantniekiem.¹³⁹ Šāds regulējums ir arī Latvijas CL, proti, CL 830. pantā ir noteikts, ka pieauguma tiesība nav piemērojama, ja atkritušajam mantniekam ir iecelts substitūts. Kā arī Latvijas mantojuma tiesībās pieauguma tiesība ir paredzēta tikai tiem mantniekiem, kuri ir aicināti mantot bez daļu ierobežojuma.

3.4. Francija

Francijā galvenais normatīvais tiesību akts civiltiesībās ir Francijas Civillikums jeb *Code Civil* (turpmāk - CC), kas ir spēkā jau vairāk nekā divsimt gadu. Tātad tas ir vecākais

¹³⁶ Brenneisen U. Familien und Erbrecht. Heidelberg: C.F. Müller, 2013, S.145.

¹³⁷ Brox H. Erbrecht. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2004, S.200.

¹³⁸ Bürgerliches Gesetzbuch (BGB): Vācijas likums. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html#BJNR001950896BJNG000102377> [aplūkots 2017. gada 30. aprīlī].

¹³⁹ Michalski L. BGB – Erbrecht. Heidelberg: C.F. Müller, 2010, S.241.

normatīvais regulējums, kas tiek aplūkots šajā darbā. Juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka CC ir unikāls ne tikai tāpēc, ka kopš 1804. gada tas Francijā ir bijis vienīgais civillikums, bet arī tāpēc, ka tam ir arī liela politiskā un simboliskā nozīme, kāda nav nevienam citam likumam.¹⁴⁰ Tāpēc ir vērts aplūkot tajā ietverto mantojuma tiesību regulējumu.

Francijā mantojuma tiesības ir regulētas CC trešās daļas pirmajā sadaļā, kas nosaka likumisko mantošanu, un otrajā sadaļā, kas savukārt nosaka testamentāro mantošanu.¹⁴¹ Saskaņā ar CC 721. pantu mantošana pēc likuma notiek tajos gadījumos, ja mantojuma atstājējs nav savu mantu “atdāvinājis” testamentā vai dāvinājumā. Francijas mantojuma tiesībās testamentārā mantošana tiek pietuvināta dāvināšanas institūtam, jo saskaņā ar CC 893. pantu persona var nodot savu īpašumu un tiesības citai personai, tās atdāvinot, divos veidos – *inter vivos* jeb dāvinājumā starp dzīvajiem vai testamentā. Būtiskākā atšķirība starp šiem veidiem ir tāda, ka pirmajā gadījumā persona, vēl dzīva būdama, nodod visu vai daļu no savas mantas citas personas īpašumā, bet testamentā gadījumā manta pāriet citas personas īpašumā tikai pēc testatora nāves jeb mantojuma atklāšanās.¹⁴²

Tāpat kā Latvijā arī Francijā ir četras likumisko mantinieku šķiras. Pirmās divas šķiras ir identiskas Latvijas CL 404. pantā norādītajam – pirmajā šķirā manto mantojuma atstājēja lejupejie, bet otrajā šķirā manto mantojuma atstājēja vecāki un brāļi, māsas vai pirms viņa mirušo brāļu, māsu bērni. Savukārt kā nosaka CC 734. pants trešajā šķirā ietilpst mantojuma atstājēja pārējie augšupējie (vecvecāki un vecvecvecāki), bet ceturtajā šķirā pārējie radinieki. CC ir pat tieši noteikts, ka bērni likumiskās mantošanas kārtībā manto neatkarīgi no dzimuma vai pirmdzimtības. Arī Francijā divas šķiras kopā nemanto, un pēc CC 744. panta tuvākas pakāpes mantinieka esamība liedz mantot tālākas pakāpes mantiniekam. Tomēr CC pretēji Latvijas CL nosaka, ka ceturtajā šķirā manto radinieki tikai līdz sestajai pakāpei.

Mantiniekam ir tiesības mantojumu pieņemt vai atraidīt. Pamatojoties uz CC 771. pantu, ja mantinieks izvēli nav izdarījis, tad pēc četriem mēnešiem kopš mantojuma atklāšanās kreditori, līdzmantinieki, zemākas šķiras vai pakāpes mantinieki, kā arī valsts var prasīt, lai šis mantinieks izsaka savu gribu par mantojuma pieņemšanu vai atraidīšanu. Ja divu mēnešu laikā mantinieks mantojumu neatraida, ir uzskatāms, ka viņš to ir pieņēmis. Tiesību zinātnieki ir norādījuši, ka Francijā pārsvarā mantošana notiek pēc likuma, un tikai 10 procentos gadījumu tiek sastādīts testaments. Turklāt pēc statistikas datiem tikai 3 procenti

¹⁴⁰ Borghetti J.S. French Law. Grām.: The Scope and Structure of Civil Codes. Dordrecht: Springer, 2013, p.183.

¹⁴¹ Code Civil: Francijas likums. Pieejams:

<https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20130701>
[aplūkots 2017. gada 1. maijā].

¹⁴² Notaires de France. Donation-partage et donation transgénérationnelle. Pieejams:

<https://www.notaires.fr/fr/donation-partage-et-donation-transg%C3%A9n%C3%A9rationnelle>
[aplūkots 2017. gada 3. maijā].

no Francijas iedzīvotājiem ir apsvēruši domu atstāt bez mantojuma kādu no saviem ģimenes locekļiem.¹⁴³ Lai gan Francijas praksē testamentārā mantošana nav tik izplatīta, tomēr likumā ir paredzēti vairāki testamentu veidi – hologrāfisks, publisks, slepens, kā arī starptautisks testaments, kas Francijā ieviests pēc UNIDROIT (Starptautiskais privāttiesību unifikācijas institūts) iniciatīvas, pievienojoties 1973. gada Vašingtonas konvencijai par vienota likuma piemērošanu starptautisko testamentu formai.¹⁴⁴

Francijā tāpat kā Latvijā personai ir iespējams taisīt hologrāfisku testamentu, pašrocīgi to uzrakstot, parakstot un norādot datumu. Savukārt publisks testaments, lai gan līdzīgi kā Latvijā, arī ir taisāms pie notāra, tomēr, kā nosaka CC 971. pants, pie šāda testamenta sastādīšanas ir nepieciešama divu notāru vai viena notāra un divu liecinieku klātbūtne. Publiska testamenta taisīšanas gadījumā arī liecinieki zinās tā saturu, jo sastādītais testaments pirms parakstīšanas tiek skaļi nolasīts. Tāpēc par lieciniekiem ir aizliegts pieaicināt mantiniekus, viņu radniekus līdz ceturtajai pakāpei, kā arī attiecīgā notariāta darbiniekus.¹⁴⁵ Lai izvairītos savas pēdējās gribas “publiskošanas”, ir iespējams taisīt arī slepenu testamentu (*testament mystique*), kura saturu zina tikai pats testators. Šādu testamentu mantojuma atstājējs var rakstīt gan pašrocīgi, gan arī ar tehniskiem līdzekļiem, galvenais, lai tas ir paša testatora parakstīts. Uzrakstīto testamentu slēgtā aploksnē nodod notāram glabāšanā. Tātad šāds Francijas slepenais testaments ir līdzīgs Latvijas privātajam testamentam, kas ir nodots glabāšanā zvērinātam notāram. Tomēr atšķirībā no Latvijas CL un arī pašreiz spēkā esošā Notariāta likuma¹⁴⁶ regulējuma CC 976. pants paredz, ka, iesniedzot notāram šādu testamentu, ir jāpiedalās diviem lieciniekiem. Tāpat CC ir paredzēti arī priviligrētie testamenti ārkārtas apstākļos nonākušām personām, bet tie zaudē spēku sešus mēnešus pēc attiecīgo apstākļu izbeigšanās, ja testators vēl ir dzīvs.

Pamatojoties uz CC 1039. pantu, jebkurš testaments zaudē spēku, ja tajā ieceltais mantinieks nomirst pirms paša testatora. Kā arī saskaņā ar 1043. pantu testaments zaudē spēku, ja ieceltais mantinieks mantojumu atraida vai nav spējīgs to pieņemt. Francijas normatīvajā regulējumā nav minēts substitūcijas institūts, proti, nav atrodamas nevienas normas, kas tieši norādītu uz iespēju iecelt mantiniekam substitūtu. Tomēr juridiskajā

¹⁴³ Pérès C. Intestate Succession in France. Grām.: Comparative Succession Law. Intestate Succession. Oxford: Oxford University Press, 2015, p.34.

¹⁴⁴ Pintens W. Testamentary Formalities in France and Belgium. Grām.: Comparative Succession Law. Testamentary Formalities. Oxford: Oxford University Press, 2011, p.55.

¹⁴⁵ Code Civil: Francijas likums, Article 975. Pieejams:

<https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20130701>

[aplūkots 2017. gada 1. maijā].

¹⁴⁶ Agrāk, līdz 01.07.2014, Notariāta likuma 84. panta otrā daļa paredzēja divu liecinieku klātbūtni arī pie privāta testamenta nodošanas glabāšanā. Sk. Notariāta likums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=59982> [aplūkots 2017. gada 3. maijā].

literatūrā ir minēts, ka, lai gan CC nav šādas speciālas normas, tomēr Francijas praksē ir atzīts, ka mantiniekam ir iespējams iecelt substitūtu.¹⁴⁷ To iespējams secināt, aplūkojot CC normas par pirmmantinieka un pēcmantinieka institūtu. CC 1056. pantā ir noteikts, ka, pēcmantiniekam nomirstot pirms pirmmantinieka vai mantojumu atraidot, mantojums piekrīt pirmmantiniekam, ja vien mantojuma atstājējs nav noteicis vēlāku pēcmantinieku. Aplūkojot šo normu kopsakarā ar CC 1053. pantu, kas norāda tikai uz vienu pakāpi pēcmantinieka iecēlumā, nosakot, ka pēcmantiniekam nevar uzlikt pienākumu vēl tālāk nodot mantojumu, var secināt, ka mantojuma atstājējs var iecelt substitūtu.

3.5. Krievija

Mantojumu tiesību regulējums Krievijā ir atrodams Krievijas Federācijas Civilkodeksa (turpmāk – CK) trešajā daļā, kas pieņemta 2001. gada 26. novembrī.¹⁴⁸ Saskaņā ar CK 1111. pantu Krievijā ir divi mantošanas pamati – likums vai testaments. Tāpat kā Latvijā arī Krievijā testamentārajai mantošanai ir priekšroka pār likumisko mantošanu.

Likumiskajā mantošanā CK primāri izdala trīs mantinieku šķiras, un ir noteikts, ka divas šķiras kopā nemanto. Pirmajā šķirā ietilpst mantojuma atstājēja bērni, vecāki un laulātais. Šī ir būtiska atšķirība no Latvijas CL regulējuma, jo Latvijas mantojuma tiesībās laulātais neietilpst nevienā šķirā un laulāto mantošanas kārtība ir izdalīta atsevišķi. Pamatojoties uz CK 1142. pantu, mantojuma atstājēja mazbērni un pārējie lejupējie var mantot uz pārstāvības tiesības pamata. Otrajā šķirā ietilpst mantojuma atstājēja gan īstie brāļi un māsas, gan pusbrāļi un pusbērnas, kā arī vecvecāki. Tāpat arī īsto brāļu un māsu vai pusbrāļu un pusbērnas bērni var mantot uz pārstāvības tiesības pamata. Trešajā šķirā ietilpst mantojuma atstājēja vecāku īstie brāļi un māsas, pusbrāļi un pusbērnas (tantes un onkuļi), kā arī viņu bērni uz pārstāvības tiesības pamata. Gadījumā, ja nav neviena no šīm trijām mantinieku šķirām, tad manto pārējie radnieki, kurus CK sagrupē atbilstoši radniecības pakāpēm. Tātad ir iespējams secināt, ka arī Krievijā, līdzīgi kā Latvijā, tomēr ir arī ceturta likumisko mantinieku šķira, kurā ietilpst pārējie radnieki.

Arī Krievijas CK pastāv testamentārās brīvības princips, proti, mantojuma atstājējs testamentā var iecelt jebkuru personu par mantinieku, brīvi noteikt mantojamo daļu lielumu, kā arī atstumt no mantojuma likumiskos mantiniekus, nenorādot iemeslu, bet ievērojot

¹⁴⁷ Гонгалло Ю.Б., Михалев К.А., Петров Е.Ю. Основы наследственного права России, Франции, Германии. Москва: Статут, 2015, с.82.

¹⁴⁸ Гражданский кодекс Российской Федерации: Krievijas likums. Pieejams: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34154/ [aplūkots 2017. gada 27. aprīlī].

neatņemamās daļas tiesīgo tiesības. Tāpat mantojuma atstājējs var sastādīt ne tikai vienu, bet arī vairākus testamentus, kas attiecas uz atsevišķām mantojuma daļām.¹⁴⁹ Turklāt testatoram nav uzliekams pienākums informēt kādu par testamenta sastādīšanu, tā saturu, testamenta grozīšanu vai atsaukšanu. Pēc CK 1121. panta testators var iecelt ne tikai vienu, bet arī vairākus mantiniekus, un tie var būt un var arī nebūt no testatora likumisko mantinieku loka. Turklāt mantiniekam ir iespējams iecelt vienu vai vairākus substitūtus. Ir atzīts, ka substitūtu pakāpju skaits nav ierobežots.¹⁵⁰ CK ir tieši norādīts, kad un kādiem gadījumiem testators var iecelt mantiniekam substitūtu.

Pamatojoties uz CK 1121. panta otro daļu, testators var iecelt substitūtu gadījumā, ja testamentā ieceltais mantinieks nomirst pirms mantojuma atstājēja vai arī vienlaicīgi ar viņu, vai arī pēc mantojuma atklāšanās, nepaspējis mantojumu pieņemt, kā arī, ja mantinieks mantojumu nepieņem citu iemeslu dēļ vai mantojumu atraida, vai arī, ja mantiniekam nav tiesību mantot, vai viņš ir atzīts par necienīgu mantinieku. Kā redzams no minētās normas, Krievijā ir tieši uzskaitīti trīs galvenie substitūcijas veidi: mantnieka nāve, griba mantojumu pieņemt un spēja mantojumu pieņemt, kā arī ir papildus norādīti gadījumi katram šim substitūcijas veidam.

Tiesību zinātnieki ir norādījuši, ka Krievijas praksē nereti parādās jautājums, vai substitūts ir jāieceļ visiem šiem likumā uzskaitītajiem gadījumiem vai arī var iecelt substitūtu tikai dažiem vai vienam no tiem. Atbilde uz šo jautājumu izriet no testamentārās brīvības principa jeb testatora gribas, kuru nevar ierobežot. Proti, tiek atzīts, ka mantojuma atstājējs var iecelt substitūtu, testamentā norādot tikai vienu vai dažus no CK 1121. panta otrajā daļā uzskaitītajiem gadījumiem, bet tad testatoram būtu tieši jāatrunā testamentā, ka substitūts nav iecelts pārējiem gadījumiem.¹⁵¹ Šāda prakses pieeja novērš iespējamus strīdus, interpretējot mantojuma atstājēja pēdējo gribu.

Izpētot Lietuvas, Igaunijas, Vācijas, Francijas un Krievijas normatīvos tiesību aktus un praksi, autore ir nonākusi pie secinājuma, ka visu piecu valstu mantojuma tiesībās ir pazīstams substitūcijas institūts. Lai gan Francijas normatīvajā regulējumā substitūcija nav īpaši atrunāta, tā ir atzīta praksē un arī netieši izriet no citām tiesību normām. Turklāt Lietuvā, Igaunijā, Vācijā un Krievijā iespēja iecelt substitūtu, ja mantinieks nomirst pirms mantojuma atklāšanās, ir tieši norādīta likumā. Autores ieskatā, viskonkrētākais un saprotamākais

¹⁴⁹ Вишнякова А.В. Семейное и наследственное право. Москва: Волтерс Клувер, 2010, с.251.

¹⁵⁰ Гонгалло Ю.Б., Михалев К.А., Петров Е.Ю. Основы наследственного права России, Франции, Германии. Москва: Статут, 2015, с.81.

¹⁵¹ Зайцева Т.И., Крашенинников П.В. Наследственное право в нотариальной практике. Москва: Волтерс Клувер, 2007, с.85.

substitūcijas institūta regulējums ir Igaunijā. Līdz ar to, lai gan Latvijas CL 477. pantā ir tieši uzskaitīti tikai divi no substitūcijas veidiem, atsevišķos gadījumos praksē ir atzīts, ka pēc noklusējuma attiecīgajā normā ir ietverti trīs substitūcijas veidi, tādēļ, lai novērstu substitūcijas institūta kļūdainu izpratni, tā nepareizu piemērošanu praksē un veicinātu vienotas prakses attīstību, attiecīgā norma būtu jāgroza. Bakalaura darba autore piedāvā šādu CL 477. panta redakciju:

Testamentā ieceltam mantiniekam, ja tas nomirtu pirms mantojuma atklāšanās, negribētu vai vai kaut kāda iemesla dēļ nevarētu mantojumu pieņemt, testators var iecelt atvietotāju, kuru sauc par substitūtu.

Testators var iecelt substitūtu, pēc sava ieskata, vai nu tikai vienam no šajā pantā norādītajiem substitūcijas veidiem, vai tiem visiem; tomēr, ja rodas šaubas, jāpieņem, ka viņš domājis visus substitūcijas veidus, kaut arī būtu minējis tikai vienu.

KOPSAVILKUMS

Pētījuma rezultātā autore izvirza aizstāvēšanai šādas tēzes, kas izteiktas secinājumu un priekšlikumu veidā:

1. Romiešu tiesībās pastāvēja trīs substitūcijas veidi – parastā substitūcija (*substitutio vulgaris*), pupilārsubstitūcija (*substitutio pupillaris*) un substitūcija garīgi slimajiem (*substitutio quasi pupillaris*), tomēr šobrīd CL ir palicis tikai viens no romiešu tiesībās pazīstamajiem substitūcijas veidiem – parastā substitūcija –, un tāpēc par substitūcijas veidiem ir uzskatāmi parastās substitūcijas apakšveidi: mantnieka griba mantojumu pieņemt, mantnieka spēja mantojumu pieņemt un mantnieka nāve pirms mantojuma atklāšanās.
2. Pie attiecīgiem priekšnoteikumiem substitūtu ir iespējams iecelt ne tikai testamentārajam, bet arī līgumiskajam mantniekam, kā arī legatāram un pēcmantniekam, turklāt ir iespējamās dažādas substitūtu iecēluma kombinācijas, kā arī vairākas substitūcijas pakāpes, kuras nav ierobežotas skaita ziņā.
3. Lai gan pašreizējā CL redakcijā 477. pantā ir tieši uzskaitīti tikai divi no substitūcijas veidiem, atsevišķos gadījumos praksē ir atzīts, ka pēc noklusējuma attiecīgajā normā ir ietverti trīs substitūcijas veidi, tātad mantnieka nāve pirms mantojuma atklāšanās ir trešais substitūcijas veids, kas izriet no spējas mantojumu pieņemt, turklāt mantojuma atstājējam nav nepieciešams to īpaši norādīt pēdējās gribas rīkojumā, lai substitūtu ieceltu arī šādam gadījumam.
4. Lietuvā, Igaunijā, Vācijā un Krievijā trešais substitūcijas veids – iespēja iecelt substitūtu, ja mantnieks nomirst pirms mantojuma atklāšanās –, ir tieši norādīts likumā, tādēļ, lai novērstu substitūcijas institūta kļūdainu izpratni, tā nepareizu piemērošanu praksē un veicinātu vienotas prakses attīstību, CL 477. pants būtu jāizsaka jaunā redakcijā:

Testamentā ieceltam mantniekam, ja tas nomirtu pirms mantojuma atklāšanās, negribētu vai vai kaut kāda iemesla dēļ nevarētu mantojumu pieņemt, testators var iecelt atvietotāju, kuru sauc par substitūtu.

Testators var iecelt substitūtu, pēc sava ieskata, vai nu tikai vienam no šajā pantā norādītajiem substitūcijas veidiem, vai tiem visiem; tomēr, ja rodas šaubas, jāpieņem, ka viņš domājis visus substitūcijas veidus, kaut arī būtu minējis tikai vienu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2007.
2. Beimūts G. Pēcmantinieka institūts jaunajā CL. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1938, Nr. 3.
3. Briede J. Publiskās un privātās tiesības. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rakstu krājums prof. E. Meļķiša redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999.
4. Bukovskis V. Civīlprocesa mācības grāmata. Rīga: SIA Limited Company, 2015.
5. Bukovskis V. Latvijas mantojumu tiesību projekts. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1929, Nr. 11/12.
6. Bukovskis V. Latvijas mantojumu tiesību projekts. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1931, Nr. 1/2.
7. Bukovskis V. Testāmenta spēku apstrīdošu prasības sūdzību juridiskā konstrukcija. Rīga: "Latvju Kultūras" spiestuve, 1930.
8. Civīllikuma salīdzināmais pantu rādītājs, kas dod pārskatu par to, kuri 1937. g. izd. Civīllikuma panti atvieto 1864. g. izd. Civīllikumu pantus. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1938.
9. Čakste K. Civiltiesības. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2011.
10. Damane L., Zīle K. Mantojuma tiesību problēmjauditājumu aktualizācija. Jurista Vārds, 2009. 13. janvāris, Nr. 2 (545).
11. Ērglis P. Jaunais Civīllikums. Tetsamentārā mantošana. Latgales Vēstnesis, 1937. 25. jūnijs, Nr. 70.
12. Gencs Z. Civīllikuma komentāri. Otrā daļa. Mantojuma tiesības (655-840.pants). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012.
13. Gencs Z. Mantojumu kārtošana. Rīga: Mans Īpašums, 1996.
14. Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
15. Gencs Z. Tiesu prakses aktuālās problēmas mantojuma lietās. Juristu Žurnāls, 1995, Nr. 3.
16. Girgensone B. Mantot vai nemantot dzīvokli ar maksājumu parādiem. Pieejams: <https://bpta.lv/2017/02/24/mantot-vai-nemantot-dzivokli-ar-maksajumu-paradiem/amp/>
17. Jansone A. Daži salīdzinošo tiesību aspekti romiešu tiesību recepcijā 1864. gada Vietējo civīllikumu kopošanas III daļā un 1937. gada Civīllikumā. Grām.: Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.-21. gadsimta mijā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006.

18. Jundzis T. Tiesību sistēmas reforma valsts atjaunošanas periodā (1990-1993). Grām.: Latvijas tiesību vēsture (1914 – 2000). Rīga: LU žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 2000.
19. Kalniņš E. Vietējo civillikumu kopojuma “romiešu tiesību daļas” izstrādāšanas metode. Jurista Vārds, 2014. 11. novembris, Nr. 44/45 (846/847).
20. Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izd. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010.
21. Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.-840.p.). Rīga: Mans īpašums, 1997.
22. Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1994.
23. Krauze R. Mantojuma tiesības. Rīga: KIF “Biznesa komplekss”, 1997.
24. Latviešu valodas vārdnīca. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Red. D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga: Avots, 2006.
25. Lazdiņš J. Baltijas Civillikums laikmetu griežos: likuma pieņemšanas 150 gadu jubilejas atcerei. Jurista Vārds, 2014. 11. novembris, Nr. 44/45 (846/847).
26. Litvina G. intervija ar Norkus R. Balanss starp dažādu paaudžu tiesnešiem. Jurista Vārds, 2015. 20. oktobris, Nr. 41 (893).
27. Osipova S. Nacionālo tiesību nenacionālie avoti. Jurista Vārds, 2011. 20. decembris, Nr. 51 (698).
28. Sinaiskis V. Mantojuma tiesības. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1940, Nr. 1.
29. Sinaiskis V. Sukcesija un mantojuma līgums. Jurists, 1939. 1. janvāris, Nr. 1/2 (95/96).
30. Strazdiņš A. Jaunais Civillikums. Grām.: Jaunā civillikuma apskats. Latgales Vēstnesis 1937. gadā ievietoto rakstu krājums Jaunais Civillikums. Daugavpils: Daugavpils latviešu biedrība, 1937.
31. Švarcs F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011.
32. Švarcs F. Robs aizpildīts: ir tapusi Civillikuma vēsture. Jurista Vārds, 2009. 2. jūnijs, Nr. 22 (565).
33. Zīle K. Atsevišķi mantojuma pieņemšanas problēmjaudājumi. Grām.: Konstitucionālās vērtības mūsdienu tiesiskajā telpā I. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016.
34. Astromskis P. et al. Lithuanian Private Law. Grām.: The Law of the Baltic States. Cham: Springer, 2017.
35. Borghetti J.S. French Law. Grām.: The Scope and Structure of Civil Codes. Dordrecht: Springer, 2013.
36. Gottwald P., Schwab D., Büttner E. Family & Succession Law in Germany. München: C.H. Beck, 2001.

37. Grünberg E. et al. Private Law. Grām.: The Law of the Baltic States. Cham: Springer, 2017.
38. Hausmaninger H. The Austrian Legal System. The Hague: Kluwer Law International, 1998.
39. Jakutis M., Martišius V. Making a will and inheritance: what should be known? Pieejams: <https://metidalawfirm.wordpress.com/2015/09/03/making-a-will-and-inheritance-what-should-be-known/>
40. Kull I. Codification of Private Law in Estonia. Grām.: The Scope and Structure of Civil Codes. Dordrecht: Springer, 2013.
41. Mears T. L. Analysis of M. Ortolan's Institutes of Justinian including the history and generalization of Roman Law. London: Stevens and Sons, 1876.
42. Pérès C. Intestate Succession in France. Grām.: Comparative Succession Law. Intestate Succession. Oxford: Oxford University Press, 2015.
43. Pintens W. Testamentary Formalities in France and Belgium. Grām.: Comparative Succession Law. Testamentary Formalities. Oxford: Oxford University Press, 2011.
44. Rendell C. Law of succession. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press, 1997.
45. Rūfner T. Testamentary formalities in Roman law. Grām.: Comparative succession law. Testamentary Formalities. Oxford: Oxford University Press, 2011.
46. Sandars T. C. The Institutes of Justinian with English introduction, translation and notes. Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange Ltd, 2007.
47. Sanders A. Company Law and the Law of Succession in Germany. Grām.: Company Law and the Law of Succession. Cham: Springer, 2015.
48. Brenneisen U. Familien und Erbrecht. Heidelberg: C.F. Müller, 2013.
49. Brox H. Erbrecht. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2004.
50. Leipold D. Erbrecht. Grundzüge mit Fällen und Kontrollfragen. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006
51. Michalski L. BGB – Erbrecht. Heidelberg: C.F. Müller, 2010.
52. Iustiniani Institutiones. Liber secundus. Pieejams: <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/just2.gr.htm>
53. Вишнякова А.В. Семейное и наследственное право. Москва: Волтерс Клувер, 2010.
54. Гонгалю Ю.Б., Михалев К.А., Петров Е.Ю. Основы наследственного права России, Франции, Германии. Москва: Статут, 2015.

55. Зайцева Т.И., Крашенинников П.В. Наследственное право в нотариальной практике. Москва: Волтерс Клувер, 2007.

Normatīvie tiesību akti

1. Vietējo civillikumu korojums. Vietējo likumu korojuma III. daļa. Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927.g. 31. decembrim, un ar dažādiem paskaidrojumiem Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928.
2. Civillikums: LR likums. Kodifikācijas nodaļa 1937. gada izdevums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1937.
3. Civillikums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>
4. Grozījumi Civillikumā: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2002. 20. decembris, Nr. 187 (2762).
5. Notariāta likums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=59982>
6. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB): Vācijas likums. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html#BJNR001950896BJNG000102377>
7. Civil Code of the Republic of Lithuania: Lietuvas likums. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495>
8. Code Civil: Francijas likums. Pieejams: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20130701>
9. Law of Succession Act: Igaunijas likums. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013007>
10. Гражданский кодекс Российской Федерации: Krievijas likums. Pieejams: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34154/

Juridiskās prakses materiāli

Tiesu prakse

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 27376/11 Liatukas v. Lithuania. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170452>

2. Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 1931. gada 23. septembra spriedums lietā Nr. 1163. Grām: Izvilkumi no Latvijas Senata Civilā kasācijas departamenta spriedumiem VIII. Rīga: Gaisma, 1933.
3. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesas kolēģijas 1994. gada 9. marta lēmums lietā Nr. CK-326. Nav publicēts.
4. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesas kolēģijas 1995. gada 14. jūnija lēmums lietā Nr. CK-1275. Nav publicēts.
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Prezidija 1995. gada 11. septembra lēmums lietā Nr. 2c-71. Grām.: Mantojumu kārtošana. Rīga: Mans Īpašums, 1996.
6. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1998. gada 25. februāra spriedums lietā Nr. SKC-106/1998. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1998. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 1999.
7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 14. janvāra spriedums lietā Nr. SKC – 5/2009.
Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2009/
8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 9. novembra spriedums lietā Nr. SKC–519/2011. Nav publicēts.
9. Igaunijas Republikas Augstākās tiesas 2008. gada 10. aprīļa spriedums lietā Nr. 3-2-1-23-08. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/detailid.html?id=206128433>
10. Lietuvas Republikas Augstākās tiesas 2010. gada 17. februāra spriedums lietā Nr. 3K-3-80/2010. Pieejams:
<http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=ab6cbacf-7934-43d7-adb1-9b92432f4b46>
11. Lietuvas Republikas Augstākās tiesas 2014. gada 13. novembra spriedums lietā Nr. 3K-3-523/2014. Pieejams:
<http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=5fabf3a5-26b5-4c59-b471-94ec70df7413>
12. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 1997. gada 6. novembra spriedums lietā Nr. PAC-231. Nav publicēts.
13. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2008. gada 7. februāra spriedums lietā Nr. PAC-0275. Nav publicēts.

14. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2010. gada 21. jūnija spriedums lietā Nr. PAC-0550. Nav publicēts.
15. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 1996. gada 17. decembra spriedums lietā Nr. C-3/3. Nav publicēts.
16. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2007. gada 31. janvāra spriedums lietā Nr. C-1747. Nav publicēts.
17. Jūrmalas pilsētas tiesas 1993. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2-1444. Nav publicēts.
18. Jūrmalas pilsētas tiesas 1995. gada 9. maija spriedums lietā Nr. 2-144. Nav publicēts.
19. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 1995. gada 27. marta plēnuma lēmums Nr. 1 "Par likumu piemērošanu mantojuma lietās". Grām: Latvijas Republikas Augstākās Tiesas plēnuma lēmumu krājums 1990-1995. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas v/u Tiesiskās informācijas centrs, 1995.

Citi prakses materiāli

1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesas kolēģijas tiesneses R. Zaķes atsevišķās domas 1995. gada 14. jūnija lēmumam lietā Nr. CK-1275. Nav publicēts.
2. Latvijas Republikas Augstākās tiesas priekšsēdētāja vietnieka M. Dudeļa 1995. gada 31. jūlija protests Nr. 2c-71. Nav publicēts.
3. Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas izsludinātā iepirkuma "Pētījuma "Civillikuma Mantojuma tiesību daļas tiesiskā regulējuma problēmjautājumi un to modernizācijas nepieciešamība" veikšana" instrukcija.
Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/publiskie-iepirkumi/petijuma-civillikuma-mantojuma-tiesibu-dalas-tiesiska-regulejuma-problemjautajumi-un-to-modernizacij>
4. The Council of the Notariats of the European Union. Succession in Lithuania. Succession in Europe. Pieejams: <http://www.successions-europe.eu/Questions.aspx?c=lt>
5. Notaires de France. Donation-partage et donation transgénérationnelle. Pieejams: <https://www.notaires.fr/fr/donation-partage-et-donation-transg%C3%A9n%C3%A9rationnelle>

Bakalaura darbs "Substitūcija mantojuma tiesībās" izstrādāts LU Juridiskajā fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autore: _____ Alise Janševska

(personiskais paraksts)

Rekomendēju/nerekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītāja: lektore Mg.iur. Kristīne Zīle _____

(personiskais paraksts, datums)

Recenzents/-e: _____

Darbs iesniegts Civiltiesisko zinātņu katedrā 22.05.2017.

Dekānes pilnvarotā persona: metodiķe Madara Ose _____

(personiskais paraksts)

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījuma komisijas sēdē

(datums, protokola Nr.)

Komisijas sekretārs/-e: _____